Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Heemstede

Gemeentebeschrijving, februari 1992.

Foto omslag:
Woningbouwcomplex
aan de Bosboom
Toussaintlaan in de
periode 1919-1921
gebouwd naar ontwerp
van architectenbureau
De Bruin en Jonkheid

Inhoud

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *9*

3. **Grondgebruik** *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *12*

4. **Infrastructuur** *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *14*
4.3 Dijken en kaden *14*
4.4 Spoor- en voormalige tramwegen *14*

5. **Nederzettingsstructuur** *17*
5.1 Algemeen *17*
5.1.1 Bevolkingsontwikkeling *17*
5.2 Kernen *18*
5.3 Verspreide bebouwing *21*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *23*
6.1 Kernen *23*
6.2 Verspreide bebouwing *25*

7. **Stedebouwkundige typologie** *29*

8. **Gebied met bijzondere waarden** *31*

Verantwoording inventarisatie *33*

Geraadpleegde werken *35*

Tabellen *37*

Herkomst afbeeldingen *39*

Afbeeldingen *41*

Register *55*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw-Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw-Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijk ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatie-gebieden wordt het werk per gemeente verricht.
Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Heemstede. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Zuid-Kennemerland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.
De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek, een stedebouwkundige typologie, een beschrijving van het gebied met bijzondere waarden, alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.

De MIP-werkzaamheden betreffende de gemeente Heemstede zijn uitgevoerd door drs. E. van der Kleij, als inventarisator jongere bouwkunst verbonden aan de provincie Noord-Holland. De werkzaamheden bestonden uit een vooronderzoek, het maken van de gemeentebeschrijving en het fotograferen en beschrijven van de geselecteerde objecten en complexen.

I. Inleiding

De gemeente Heemstede ligt in het zuidwesten van de provincie Noord-Holland en wordt aan de noordzijde begrensd door de gemeente Haarlem, aan de oostzijde door de gemeente Haarlemmermeer, aan de zuidzijde door de gemeente Bennebroek en aan de westzijde door de gemeente Bloemendaal. In 1927 werd een deel van het noordelijk grondgebied door Haarlem geannexeerd. Hiermee werd de oppervlakte van de gemeente Heemstede van 1157 ha verkleind tot de huidige 967 ha. Het aantal inwoners bedraagt 26254 (31.12.90).

Het natuurrijke Heemstede was tot circa 1900 vooral een gemeente van buitenplaatsen, agrarische en op het blekersbedrijf gerichte buurtschappen (kernen) en tuinderijen. Daarna trad een geleidelijke verstedelijking op, die zich tussen 1920 en 1940 intensiveerde en die na de Tweede Wereldoorlog in gelijke mate voortging. Tijdens dit proces groeiden de diverse kernen aaneen.
Door dit gebrek aan duidelijke begrenzingen tussen de kernen en omdat er geen praktische begrenzing tussen de geconcentreerde bebouwing in de kernen en de verspreide bebouwing in het gemeentegebied daarbuiten valt aan te geven, is de indeling van de gemeente in zogenaamde MIP-deelgebieden niet toegepast.

De gemeente Heemstede behoort tot de MIP-regio (MIP-inventarisatiegebied) Zuid-Kennemerland. Deze regio omvat voorts de gemeenten Haarlem, Bloemendaal, Bennebroek en Zandvoort.
(Zie afbeeldingen 1 en 7.)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

De bodem van de gemeente Heemstede heeft een noord-zuidelijke hoofdstructuur die in drie min of meer evenwijdige stroken kan worden ingedeeld.
De middelste en meest brede strook wordt gevormd door de rond 3000 v. Chr. door de zee opgebouwde strandwal waarop de Heemsteedse buurtschappen ontstonden. De bodem van deze hoger gelegen zandrug bestaat uit oud duinzand. De westelijke strook maakt deel uit van de strandvlakte tussen de strandwal van Haarlem-Heemstede-Bennebroek en de meer westelijk gelegen strandwal van Bloemendaal die ontstond rond 1900 v. Chr. De bodem van dit polderland bestaat uit veen dat door overstuiving vanuit westelijke richting een min of meer zandig karakter heeft. De oostelijke strook, waarin onder meer de voormalige Schouwbroekerpolder, behoorde in oorsprong bij het uitgestrekte Hollandse veengebied ten oosten van het strandwallen- en strandvlaktenlandschap. Dit veengebied werd ten oosten van De Glip door strandwalzand overstoven.

Het reliëf van de bodem varieert van circa 12.4 meter +NAP op de hoogste delen van de strandwal tot 1.50 meter -NAP in het oostelijk veengebied. Op de strandwal komen hoogteverschillen van vele meters voor. De hoogste punten worden gemeten bij de Gliphoeve (12.4 meter), in het wandelbos Groenendaal (10.1 meter) en bij Mariënheuvel (8.6 meter). Op de westelijke strandvlakte is de gemiddelde hoogte 30 centimeter -NAP.
(Zie afbeelding 8.)

2.2 Afwatering

De natuurlijke afwatering van de hogere zandgronden geschiedt van oudsher voornamelijk in oostelijke richting via het kunstmatig afgewaterde oostelijk veengebied. Vóór de drooglegging (1848-1853) loosde dit veengebied op het Haarlemmermeer, vervolgens op de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder. Daarnaast op het Zuider Buiten Spaarne (ZB Spaarne). Deze rivier heeft de hoofdafwateringsfunctie altijd behouden. Na drooglegging van het Haarlemmermeer vond de afwatering via het ZB Spaarne echter niet meer in zuidelijke, doch via Spaarne en Noorder Buiten Spaarne in noordelijke richting plaats. Bij Spaarndam stond hiertoe sinds 1843 het gemaal van Rijnland waarmee het water op de boezem van het IJ en later op die van het het Noordzeekanaal werd uitgeslagen.
Langs het ZB Spaarne bevonden zich in 1850 twee windmolens voor de afwatering: een noordelijke molen nabij de Bronsteevaart en een zuidelijke molen nabij de uitmonding van het ZB Spaarne in het Haarlemmermeer. Een derde windwatermolen stond bij De Glip, ten zuiden van de aansluiting van de Glipperzandvaart op de Ringvaart. Beide laatstgenoemde molens waren in 1900 verdwenen. De molen bij de Bronsteevaart verdween na 1920, toen de Schouwbroekerpolder bouwrijp werd gemaakt voor de aanleg van de Schilderswijk. In 1940 werd de afwatering geregeld door motorgemalen langs de Bronsteevaart en ten zuiden van De Glip, alsmede door een elektrisch gemaal ten oosten van het bisschoppelijk seminarie Hageveld. De gemalen zijn thans alle verdwenen.
De afwatering van de westelijke strandvlakte geschiedt sinds de aanleg in 1651 op de Leidse Trekvaart. Objecten voor kunstmatige afwatering worden op de kaarten van 1850 en 1865 niet aangetroffen. In 1940 stond

er een elektrisch gemaal aan de rand van de bollengronden tussen Ipenrode en Huis te Manpad. Dit gemaal is thans verdwenen (zie voor gemalen in 1940 afbeelding 5).

(Zie afbeelding 9.)

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

Rond 1850 was een derde deel van het gemeentelijk grondgebied bebost. Dit waren voornamelijk park- en exploitatiebossen behorende tot de vele buitenplaatsen, die over het gehele gemeentegebied verspreid lagen. Afgezien van de woonkernen bevatte het overige gebied weilanden, bleekvelden en tuinderijen. De tuinderijen waren vooral gericht op de bollenteelt, een bedrijfsstak die vanaf de eerste helft van de 19de eeuw een sterke opgang maakte.
Op de **strandwal** overheerste in 1850 de bebossing behorende bij de diverse buitenplaatsen. Daarnaast werd hier akker- en tuinbouw bedreven met de nadruk op bollenteelt. Het gedeelte van de strandwal ten noorden van de Van Merlenlaan en Ipenrode zou tijdens het interbellum en in de decennia na 1945 sterk verstedelijken. Op het zuidelijk gedeelte van de strandwal bleef het bosrijke en agrarische karakter grotendeels intact.
Het ruimtelijk beeld van de **strandvlakte** werd in 1850 vooral bepaald door bebossing bij buitenplaatsen afgewisseld door weiland en bollenvelden. Net als bij de strandwal werd het noordelijk deel van de strandvlakte bestemd voor woningbouw. In het zuidelijk deel bleef het karakter van door bollenvelden afgewisselde bebossing tot 1940 intact. In de daaropvolgende decennia zou de hoeveelheid bollengrond als gevolg van woningbouw gaan afnemen.
In het **oostelijk veengebied** (merendeels voormalige Schouwbroekerpolder) overheerste in het midden van de 19de eeuw het weiland, hier in een onregelmatiger verkaveling dan in de strandvlakte. Daarnaast was er de bebossing van de buitenplaats Het Klooster en van enige buitenplaatsen in het noorden van de gemeente. Het noordwestelijk deel van de Schouwbroekerpolder werd vanaf circa 1910 bestemd voor woningbouw. Het bos bij Het Klooster (na 1920 bisschoppelijk seminarie Hageveld) werd kort na 1850 grotendeels in weiland omgezet. Na 1945 werd in het zuidoostelijk deel van de Schouwbroekerpolder het grootste deel van de naoorlogse Heemsteedse woningbouw tot stand gebracht.
(Zie afbeelding 8.)

3.2 Niet-agrarisch

In verband met stadsuitbreidingen, wegenaanleg en verbetering van zware kleigrond ten behoeve van de landbouw, had tot in het begin van de 20ste eeuw **zandwinning** plaats op de strandwal tussen Blekersvaart en Herenweg en tussen De Glip en de buitenplaats Huis te Manpad.
Ten oosten van de Glipperdreef werd hier ook een oostwest gerichte strook van het in 2.1 genoemde overstoven veengebied afgezand. Voor de afvoer van het zand werden in de 17de eeuw diverse zanderijvaarten gegraven. Ook de Leidse Trekvaart vervulde hierin een rol.
De afgezande en daardoor vlakke percelen werden tot circa 1850 veelal gebruikt voor het linnenbleken. Van het blekersbedrijf bleven na 1850 alleen de kledingblekerijen (wasserijen) bestaan. In de MIP-periode ontwikkelden zich hieruit **stoomwasserijen** aan weerszijden van de Blekersvaart, een als zanderijvaart gegraven nood-zuidverbinding in de Zandvaarterbuurt. Van deze wasserijen zijn restanten bewaard gebleven. Een enkel bedrijf is nog in functie, zij het zonder stoomtractie. Aan dit laatste herinnert nog één overgebleven schoorsteen.

In 1851 werd bij Leyduin, op grondgebied van de gemeente Bloemendaal, begonnen met de **winning van drinkwater** ten behoeve van de stad Amsterdam. Deze stad kocht het particuliere bedrijf in 1896.

De bebouwing van dit waterleidingbedrijf, de zogenaamde Gemeentewaterleidingen Amsterdam, werd merendeels op aangrenzend Heemsteeds grondgebied opgetrokken. De oudste bedrijfsbebouwing verrees vanaf 1853 tussen de Leidsevaart en de spoorlijn Haarlem-Leiden. Na de Eerste Wereldoorlog werd vooral gebouwd tussen de spoorlijn en de gemeentegrens.
De gemeente Heemstede ging in 1909 een overeenkomst aan met de gemeente Amsterdam voor levering van drinkwater uit het Amsterdamse duinwatercomplex. In verband hiermee werd in 1910 aan de Nijverheidsweg, in het westen van de gemeente, een ruim 43 meter hoge watertoren gebouwd die in 1915 werd uitgebreid met een pompgebouw.

3.3 Landschapsbeeld

In tegenstelling tot de verstedelijkte noordelijke helft, is het zuidelijke deel van de gemeente Heemstede nog relatief landelijk van aanzien. Het ruimtelijk karakter wordt hier bepaald door de dicht beboste en reliëfrijke strandwal en de lichter beboste westelijke strandvlakte.
Op strandwal en strandvlakte staan buitenhuizen temidden van tuinaanleg op open plekken in het bos. De bebossing wordt afgewisseld door bollenvelden en in de standvlakte ook door glastuinbouw. Het oostelijk veengebied manifesteert zich nog op enkele plaatsen als open weiland met zicht op de ringdijk van de Haarlemmermeerpolder.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

Het wegennet van de gemeente Heemstede heeft naast een lokale functie een regionale betekenis. In regionaal verband zijn de in oorsprong middeleeuwse **Herenweg** en de in 1932 geopende **Heemsteedse Dreef** van belang. De twee noord-zuidverbindingen vormen schakels tussen de stad Haarlem en respectievelijk de Zuidhollandse bollenstreek en het zuiden van de provincie Noord-Holland.
De aanleg van de Heemsteedse Dreef in het oostelijk veengebied vormde een evenwijdige aanvulling op de hoofdstructuur van het wegennet. Deze structuur bestond van oudsher uit doorgaande noord-zuid-verbindingen en korte oost-westverbindingen van meer lokale betekenis. De regionale functie van de Heemsteedse Dreef werd een feit toen in 1934 de Cruquiusweg een schakel ging vormen tussen Wipperplein en de provinciale weg naar het Gooi.

In 1850 werd de belangrijkste **noord-zuidverbinding** gevormd door de bestrate Herenweg, schakel in de oude kustroute tussen Den Haag en Alkmaar, te Heemstede aangelegd op de westelijke rand van de strandwal. Op de oostelijke rand lag de niet minder oude, doch meer interlokale verbinding tussen Haarlem, de Heemsteedse buurtschappen en Bennebroek. Deze verbinding werd gevormd door de lijn: Bronsteeweg-Binnenweg-Camplaan-Glipperweg. Een derde noord-zuidverbinding liep langs de Leidsevaart. Deze Leidsevaartweg was echter ondergeschikt aan de betekenis van de trekvaart. Er waren in 1850 twee interlokale **oost-westverbindingen**: de Aerdenhoutslaan en de Meerweg.
De Aerdenhoutslaan (thans Zandvoortselaan), was een 17de-eeuwse zandweg vanaf de Herenweg in de richting van Zandvoort. In verband met de opkomst van dit vissersdorp als badplaats, werd deze weg tussen 1828 en 1830 tot de kust doorgetrokken en bestraat. De Meerweg verbond het dorp Heemstede via een pont over de Ringvaart met de Kruisweg in de Haarlemmermeerpolder (afb.2). Ver voor 1850 bestonden reeds de Koediefslaan en de Kerklaan, dwars over de strandwal lopende verbindingen tussen Herenweg en de Zandvaarterbuurt, één van de Heemsteedse buurtschappen op de westelijke rand van de strandwal (5.1). Getuige de gemeenteatlas van Kuyper (afb.3) waren genoemde wegen in 1866 alle verhard en werd op diverse punten tol geheven. Ook de Blekersvaartweg, waarlangs diverse wasserijen lagen, was toen verhard.
In 1882 werd tussen Herenweg en Camplaan de **Van Merlenlaan** aangelegd, een brede geaccidenteerde oost-westverbinding aan weerszijden waarvan vanaf 1900 individuele en parksgewijze villabouw ontwikkeld zou worden. Bij de driesprong van Van Merlenlaan, Camplaan en Binnenweg verrees in 1908 het Heemsteedse raadhuis. Het deel van de Binnenweg tussen deze driesprong en de Zandvaart werd toen Raadhuisstraat genoemd. De driesprong werd omgedoopt tot Raadhuisplein. Dit plein werd in 1922 een viersprong door de aanleg van de Valkenburgerlaan, een winkelstraat in verbinding met het Valkenburgerplein.
De sterke ruimtelijke groei na de Eerste Wereldoorlog resulteerde in de aanleg van een lokaal stratenplan binnen een net van bestaande en nieuwe hoofdwegen. Dit stratenplan volgt in grote lijnen het uitbreidingsplan van 1912. Hierin is duidelijk de belangrijke stedebouwkundige betekenis van Heemsteedse Dreef en Valkenburgerplein (1922) aangegeven (5.1). Ook de Zandvoorter Allee, een brede gebogen oost-westverbinding in het noordoosten van de gemeente, is in het plan van primaire stedebouwkundige betekenis. De allee werd als gevolg van de

grenswijziging van 1927 slechts ten dele en wat meer zuidelijk aangelegd. Door aansluiting op de Laan van Rozenburg en de Adriaan Pauwlaan ontstond aldus een van oost naar west lopende verkeersweg. De weg werd in de decennia na 1945 verkeersluw werd gemaakt.
Met de naoorlogse bebouwing van het oostelijk veengebied ontstond na 1960 een nieuwe oost-westverbinding met een brug over het Zuider Buiten Spaarne naar het Haarlemse stadsdeel Schalkwijk.
(Zie afbeelding 9.)

4.2 Wateren
Het waterwegennet heeft de betekenis voor de scheepvaart sinds 1945 steeds meer verloren, maar is nog wel van belang voor de waterhuishouding. Na 1960 is hier de pleziervaart bijgekomen.
Afgezien van Zuider Buiten Spaarne, Ringvaart Haarlemmermeer en Leidse Trekvaart kende Heemstede rond 1850 voornamelijk smalle onderling verbonden zanderijvaarten. Deze vaarten waren overwegend in de 17de eeuw voor de afvoer van gewonnen strandwalzand gegraven.
De merendeels in verbinding met Zuider Buiten Spaarne en Ringvaart staande vaarten werden nog ten dele gebruikt voor zandafvoer, maar dienden hoofdzakelijk de aan- en afvoer van water ten behoeve van de diverse wasserijen langs de Blekersvaart.
De vaarten werden in het uitbreidingsplan van 1912 als structuurbepalende elementen opgenomen. Zo was de kronkelende Crayenestervaart van invloed op het gebogen stratenplan van de royale woonbuurten die vanaf 1910, doch vooral na 1920 in het noorden van de gemeente werden ontwikkeld. De L-vorm van Blekersvaart en Zandvaart bepaalde daarentegen het rechthoekig stratenplan van de merendeels tussen 1920 en 1940 ontwikkelde arbeidersbuurten tussen deze vaarten en de Binnenweg.
Tussen 1913 en 1922 werden het Heemsteeds Kanaal en de haven gegraven. Hiermee werd een verbinding tot stand gebracht tussen het centrum van de gemeente en het Zuider Buiten Spaarne. Afgezien van voordelen voor de scheepvaart werd hiermee een verbinding beoogd tussen de (verdwenen) Heemsteedse gasfabriek en de rivier. Rond de haven ontwikkelde zich na 1945 een bedrijvengebied.
Naast de waterwegen dienen nog de diverse in landschapsstijl aangelegde waterpartijen genoemd te worden. Deze 19de- en vroeg 20ste-eeuwse partijen liggen in diverse landgoederen, in de noordelijke woonbuurten en in de Algemene Begraafplaats.
(Zie afbeelding 10.)

4.3 Dijken en kaden
Afgezien van de spoordijk, de ringdijk om de Haarlemmermeerpolder en een gebogen kadefragment nabij de aansluiting van Ringvaart en Zuider Buiten Spaarne worden geen dijken en kaden van enige betekenis aangetroffen.

4.4 Spoor- en voormalige tramwegen
In 1842 werd ten westen van de Leidse Trekvaart de spoorlijn tussen Haarlem en Den Haag aangelegd. De gemeente Heemstede werd echter pas in 1927 met de spoorweghalte Heemstede-Aerdenhout op de spoorlijn aangesloten. Deze halte werd in 1958 vergroot tot het huidige stationsgebouw dat deels in de vorm van een viaduct over de Zandvoortselaan werd gebouwd.
Vanaf 1881 was Heemstede via een stoomtram met Haarlem en Leiden verbonden. De lijn volgde de route Bronsteeweg-Binnenweg-Raadhuisplein-Glipperweg en werd in 1917 en 1922 geëlektrificeerd. In 1932 volgde elektrificatie vanaf De Glip tot Leiden. In 1948 werd de lijn

opgeheven. In het noordwesten van Heemstede reed sinds 1899 de tram tussen Zandvoort en Haarlem, in 1904 verlengd tot de Spuistraat in Amsterdam en in 1957 opgeheven.
Een wachthuisje dat deel uitmaakt van het architectonisch ontwerp van de Glipperbrug (1931) is een herinnering aan de tramlijn tussen Haarlem en Leiden. Ook staat op de wand van de vestibule van een voormalige kapsalon aan Bronsteeweg 94 in zwarte letters geschilderd:
'PAS OP DE TRAM'. De trambaan lag namelijk op sommige plaatsen zeer dicht langs de huizen.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen
Zoals eerder vermeld was het natuurrijke Heemstede tot aan het begin van de 20ste eeuw vooral een gemeente van buitenplaatsen, buurtschappen (kernen), blekerijen en tuinderijen, de laatste veelal gericht op de bollenteelt. Daarna trad in het noordelijk deel van de gemeente een geleidelijke verstedelijking op, die zich tussen 1920 en 1940 intensiveerde en die na de Tweede Wereldoorlog in gelijke mate voortging.
Temidden van buitenplaatsen en tuinderijen waren er rond 1850 van noord naar zuid drie kernen te onderscheiden: de **Zandvaarterbuurt, Heemstede** en **De Glip**. De Zandvaarterbuurt en De Glip hadden een overwegend lineaire structuur met noord-zuidelijke hoofdrichting, Heemstede was meer komvomig. De structuur ontstond door oriëntatie op de in 4.1 genoemde route van Bronsteeweg-Binnenweg-Camplaan-Achterweg-Glipperweg op de oostelijke rand van de strandwal, met ter hoogte van het dorp Heemstede een uitstulping in oostelijke richting.
In de tweede helft van de 19de eeuw bestonden de ruimtelijke ontwikkelingen uit vervanging en verdichting van de bebouwing in de kernen en uitgroei langs de strandwalroute waardoor de kernen naar elkaar toegroeiden.
Na 1900 zette de groei van de bebouwing zich met buurtsgewijze uitbreidingen voort, een proces dat tussen 1920 en 1940 het meest krachtig was. Het dorp Heemstede en de Zandvaarterbuurt groeiden in het interbellum geheel aan elkaar vast. De naam Zandvaarterbuurt raakte toen in onbruik. De Glip, dat deze naam altijd heeft behouden, verloor de afzonderlijke ligging pas door uitbreiding van de woningbouw in de decennia na de Tweede Wereldoorlog.

De explosieve ruimtelijke ontwikkelingen vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog tot 1940, geschiedden in hoofdlijnen op basis van een **algemeen uitbreidingsplan**, in 1909 ontworpen door de in en rond Heemstede zeer aktieve architecten **J. Stuyt en J.Th.J. Cuypers**. Het plan werd in 1912 door de gemeente vastgesteld en in 1913 door de provincie goedgekeurd.
Het plan kenmerkt zich door de projectie van brede wegen, diverse pleinen en een open tot halfopen bebouwing. De Heemsteedse Dreef vormt als noord-zuidas de belangijkste weg binnen het plan. Deze hoofdverkeersweg loopt in rechte lijn vanaf de Haarlemmerhout tot aan het Wipperplein, waar de weg na een knik in zuidwestelijke richting met vier andere wegen samenkomt bij het Valkenburgerplein.
De Heemsteedse Dreef gaat na deze vijfsprong verder in zuidelijke richting tot aan een plein voor de Algemene Begraafplaats. Van hier af gaat de weg verder als Glipperdreef tot aan het buurtschap De Glip. Het ontworpen tracé in het polderland ten oosten van De Glip werd nooit uitgevoerd.
Om grondspeculatie tegen te gaan en mede hierdoor de gewenste stedebouwkundige ontwikkelingen te bereiken, stichtte Heemstede in 1916 een gemeentelijk grondbedrijf. Hiermee werden gronden aangekocht die na toetsing van ingediende bouwaanvragen aan het uitbreidingsplan weer ter bebouwing werden uitgegeven.
(Zie afbeeldingen 3 en 10)

5.1.1 Bevolkingsontwikkeling
De bevolkingsgroei in de tweede helft van de 19de eeuw werd naast een geboorte-overschot bij de autochtone bevolking ook bepaald door de

immigratie van arbeiders die werk vonden in de bollenkwekerijen, de wasserijen en het waterleidingbedrijf.
Vanaf circa 1900 begonnen zich renteniers, gepensioneerden en welgestelde forensen in het natuurrijke Heemstede te vestigen. De grote bevolkingsgroei die zich tussen 1920 en 1940 voordeed zou vooral worden bepaald door de vestiging van een steeds breder wordende groep stedelingen die het zich kon permiteren om buiten de stad te gaan wonen. In deze periode werd Heemstede een echte forensengemeente.
(Zie tabellen 1 en 2.)

5.2 Kernen

Algemeen
De Heemsteedse kernen ontstonden waarschijnlijk kort na 1000 als agrarische nederzettingen op de oostelijke rand van de eerder genoemde strandwal. Het oostelijk gelegen buurtschap Heemstede werd beschouwd als hoofdkern of 'dorp' van de heerlijkheid. Hier werd in de 15de eeuw een kapel gebouwd die in 1623 door de huidige protestantse dorpskerk werd vervangen. De positie van 'dorp' werd mede bepaald door de situering nabij het slot van de heren van Heemstede. Dit slot werd gebouwd tegen 1300, nadat Heemstede door de graaf van Holland als zelfstandig ambacht was beleend. Het slot verrees aan de monding van het Zuider Buiten Spaarne en werd in 1810 grotendeels afgebroken. Tegenwoordig staan er nog twee poorten en een aantal gebouwen van het oude buitenhof.
De Zandvaarterbuurt ontwikkelde zich na de 16de- en 17de-eeuwse zandwinning tot centrum van blekerijen en bleef dit tot in de 20ste eeuw (zie 3.2). De Glip was aanvankelijk de hoofdkern van het zuidelijk deel van de heerlijkheid Heemstede dat tot 1653 groter was omdat hiertoe een gedeelte van de huidige gemeente Bennebroek behoorde.
Rond 1850 bestond de ruimtelijke structuur van het dorp Heemstede uit komvormige bebouwing rond de 17de-eeuwse kerk aan het huidige Wilhelminaplein. De Zandvaarterbuurt bestond uit één- en tweezijdige bebouwing langs de noord-zuidverbindingen van Binnenweg en Blekersvaart en de oost-westverbindingen van Koediefslaan en Kerklaan. De ruimtelijke structuur van De Glip werd bepaald door tweezijdige lintbebouwing langs de Glipperweg.
In de tweede helft van de 19de eeuw beperkten de ruimtelijke ontwikkelingen zich tot vervanging en verdichting van bebouwing in de kernen. Daarnaast had individuele bouw plaats van villa's, herenhuizen en eenvoudiger woningen langs de grote noord-zuidverbindingen en langs de oost-westverbindingen Koediefslaan, Kerklaan, Camplaan en Meerweg. Door de tweezijdige bebouwing van de Camplaan werd de Zandvaarterbuurt met het dorp Heemstede verbonden.
Tussen 1900 en de Eerste Wereldoorlog volgde verdere verdichting langs genoemde wegen. Individuele villabouw geschiedde nu ook aan beide zijden van de dwars over de strandwal aangelegde Van Merlenlaan. Ten noorden van de T-vormige aansluiting van deze laan op de Binnenweg (Raadhuisplein 4.1) werd in 1908 het nieuwe gemeentehuis gebouwd, aldus gesitueerd tussen het dorp Heemstede en de Zandvaarterbuurt.
De Binnenweg kreeg vanaf de eeuwwisseling steeds meer een kernfunctie in het dorp. Dit kwam tot uiting in de bouw van een postkantoor in 1889 en een aarzelend begin van winkelvestiging. De winkelfunctie ontwikkelde zich vooral na de Eerste Wereldoorlog.

Villabuurten
De eerste planmatige dorpsuitbreidingen waren begonnen in de eerste twee decennia van de 20ste eeuw in het noorden van de gemeente.

Op initiatief van particuliere exploitatiemaatschappijen werden enige buitenplaatsen rond de Haarlemmerhout opgekocht en getransformeerd tot royale woonbuurten voor welgestelden en middenstand. Deze villabuurten, respectievelijk het Bos en Vaartkwartier, Oosterhout, Zuiderhout en Westerhout, werden in 1927 samen met de Haarlemmerhout door Haarlem geannexeerd.
Gedeeltelijk buiten de annexatie bleven de gronden die het gemeentelijk grondbedrijf tussen 1916 en 1924 had verworven ten zuiden van de Haarlemmerhout. Hier werden de voormalige buitenplaatsen Bosch en Hoven en Leeuwenhooft verkaveld en vervolgens herschapen tot royale woonbuurten voor welgestelden en middenstand. Van **Bosch en Hoven** bleef het buitenhuis in gebruik als hotel in welke hoedanigheid het in 1933 afbrandde. De tussen 1830 en 1850 naar ontwerp van J.D. Zocher jr. gerealiseerde tuinaanleg en twee 18de-eeuwse bijgebouwen zijn temidden van de daarna gerealiseerde woningbouw bewaard gebleven.
De ten noorden van het wandelbos Groenendaal gelegen buurt **Het Grotstuk**, is naast Bosch en Hoven de enige buurt die door de ruime verkaveling het karakter heeft van een villapark. Het stratenplan van Het Grotstuk kenmerkt zich door het centrale Hugo de Vriesplein, een ovaal plein dat op vijf punten door lanen wordt ontsloten.

Volkswoningbouw
Voor arbeiders werd vanaf circa 1910 gebouwd in het zuidoosten van de gemeente in de Indischebuurt, gelegen tussen het oude slot en het dorp Heemstede. Verenigingen bouwden hier complexmatige woningen binnen een eenvoudig rechthoekig stratenpatroon begrensd door de oude oost-westverbindingen van Meerweg en Molenwerfslaan. Direct ten noordwesten van het dorp Heemstede ontstond een woningbouwcomplex van de vereniging **'Heemstedes Belang'**. Dit complex werd in tegenstelling tot de Indischebuurt als stedebouwkundige en architectonische eenheid ontworpen. Het complex bestaat uit een gevarieerde complexmatige architectuur binnen een afwisselend stratenplan. Dit stratenplan kenmerkt zich door een centraal gelegen rechthoekig plein dat nabij de hoeken door vier straten wordt ontsloten waarbij deze straten ten opzichte van elkaar verspringen.
Ook de meer noordelijk gelegen gronden aan weerszijden van de Binnenweg werden voor volkswoningbouw bestemd. Hier in de oude Zandvaarterbuurt, waar de wasserijen en bollenkwekerijen aan velen werk verschaften, verrezen vooral tussen 1920 en 1928 een aantal woningwetcomplexen die net als het genoemde complex van Heemstedes Belang een besloten karakter hebben. Het in 1909-1910 gebouwde en in 1989 gesloopte complex rond het **Res Novaplein** was het eerste voorbeeld van deze op de emancipatie van de arbeidersklasse gerichte woningbouw, in het algemeen financieel mogelijk gemaakt door rijkspremies in het kader van de **Woningwet** (1901). Het complex was in opdracht van de woningbouwvereniging 'Berkenrode' ontworpen door Stuyt en Cuypers in samenwerking met de Haarlemse architect J. Etmans. Dit trio ontwierp ook het nog wel bestaande woningbouwcomplex **'Nova et Vetera'**, gelegen ten oosten van de Binnenweg rond de T-splitsing aan Berkenlaan en Eikenlaan.
De bescheiden ruimtelijke groei die tijdens het interbellum in De Glip optrad bevatte naast algemene uitgroei langs Glipperdreef en de haaks hierop staande Prinsenlaan ook een klein woningbouwcomplex op driehoekig stratenplan aan de westzijde van de Kadijk.

Middenstandsbuurten
Het karakter van Heemstede als gemeente voor forensen en gepensioneerden wordt voornamelijk bepaald door de royale

middenstandsbuurten die hier tussen 1925 en 1940 werden gebouwd. Dergelijke buurten worden aangetroffen in het noorden en noordoosten van de gemeente, aan weerszijden van de Heemsteedse Dreef en aan de noord- en oostzijde van het wandelbos Groenendaal en de Algemene Begraafplaats. In het noorden van de gemeente betreft dit de ontwikkelingen aan weerszijden van de Zandvoortselaan, in het noordoosten die van de zogenaamde Schilderswijk, gelegen tussen Crayenestersingel (noord), ZB Spaarne (oost), Bronsteevaart (zuid) en Heemsteedse Dreef (west). Behalve de Schilderswijk bevatten de buurten aan weerszijden van de Heemsteedse Dreef voornamelijk langere, evenwijdig aan de Heemsteedse Dreef lopende noord-zuidverbindingen en kortere oost-weststraten.
De open tot halfopen bebouwing ontstond overwegend op relatief bescheiden kavels binnen een stratenplan met veelal bijzondere vormkenmerken. Voorbeelden van dit laatste zijn het halfgebogen en gesloten bebouwde Rhodondendronplein en de open bebouwde pleinvormige aansluiting van de Zandvoorter Allee op de Laan van Rozenburg.
Aan weerszijden van de Zandvoortselaan werd overwegend gesloten gebouwd. Op diverse punten verrezen al dan niet complexmatige winkelwoonhuizen. Complexmatige winkelwoonhuizen werden geconcentreerd bij de aanluiting op de Herenweg en ten westen van de spoorweghalte (4.3). Direct ten westen van deze halte, aan het Roemer Visscherplein en de Zandvoortselaan, verrees complexmatige bebouwing bestaande uit een hotel-restaurant, winkels en woningen. De winkelfunctie werd ook gerealiseerd ten behoeve van de bewoners in het aangrenzende villadorp Aerdenhout, waar de zuivere woonfunctie de aanwezigheid van winkels uitsloot (zie MIP-gemeentebeschrijving Bloemendaal).

Na de Tweede Wereldoorlog
Aan de oostzijde van de Heemsteedse Dreef werd een groot deel van de buurtsgewijze bebouwing in de decennia na 1945 gerealiseerd. Tussen Heemsteedse Dreef en Wagnerkade gebeurde dit op een stratenplan uit het midden van de jaren dertig, in de polder tussen deze kade en ZB Spaarne en Heemsteeds Kanaal ontwierp de gemeente een nieuw stratenplan zonder gelijkenis met de vooroorlogse aanleg. In tegenstelling tot het interbellum werd na 1945 bij de aanleg van het stratenplan over het algemeen niet meer uitgegaan van het uitbreidingsplan van Stuyt en Cuypers uit 1912.
Dit laatste blijkt bijvoorbeeld ook uit de aanleg van de zogenaamde Geleerdenwijk, gelegen in de strandvlakte aan de westzijde van de Herenweg tussen Berkenrode en Ipenrode. Alhoewel met het stratenplan reeds na 1925 was begonnen kwam het grootste deel van de wijk pas na de Tweede Wereldoorlog gereed. Duidelijk is het verschil te zien tussen de aanleg van de straten rond de Hugo de Grootlaan - volgens het uitbreidingsplan in de vorm van een stemvork - en de naoorlogse wijkaanleg ten noorden en westen hiervan (vergelijk afbeeldingen 6 en 10). Van de ten zuiden van Ipenrode gelegen Rivierenwijk, een wijk die overigens niet voorkomt in het uitbreidingsplan, was in 1940 alleen het gedeelte rond de Rijnlaan gereed. Het grootste deel van deze wijk ontstond in de decennia na 1945 (vergelijk afbeeldingen 6 en 10).
Zeer bepalend voor het dorpsbeeld is de massieve hoogbouw die rond 1970 in de Provinciënwijk werd gerealiseerd. De wijk ontstond in het centrum van de gemeente tussen het raadhuis en de Zandvaart op voormalige tuinbouwgronden. De ruïmtelijke ontwikkelingen in De Glip waren in de MIP-periode gering. Uitbreiding van deze kern had plaats in de decennia na 1945. Dit gebeurde hoofdzakelijk in het oostelijk veengebied tussen de Glipperweg en de Ringvaart Haarlemmermeerpolder.

Ten westen van de Glipperweg werd alleen een deel van de afgezande strandwal tussen deze weg en het landgoed Mariënheuvel bebouwd. De uitbreidingen betroffen de bouw van middenstandswijken.

5.3 Verspreide bebouwing

Buitenplaatsen

Vanaf de 17de eeuw ontstonden in de ambachtsheerlijkheid Heemstede vele buitenplaatsen, vaak bewoond door gefortuneerde kooplieden uit Amsterdam en Haarlem. De buitenplaatsen kwamen tot stand door aanpassing van middeleeuwse huizen en hofsteden, maar ook door nieuwe stichtingen. Door situering op en langs de strandwal ontwikkelden de buitens zich in lineaire reeksen langs de beide noord-zuid-verbindingen van Herenweg en Binnenweg.
De buitenplaatsen ontstonden aan beide zijden van de Herenweg, maar vooral in het strandvlakteveen aan de westzijde. De reliëfrijke strandwalzijde werd aanvankelijk veelal gebruikt als overtuin. Bij de Binnenweg verrezen de buitenplaatsen voornamelijk op het zand aan de westzijde met uitzicht op het Haarlemmermeer. De excentrisch gelegen voormalige buitenplaats **Het Klooster**, ontstond evenals het eerder genoemde slot Heemstede op een uitloper van de strandwal in het zuidoosten van de gemeente nabij het Zuider Buiten Spaarne. De buitenplaats verkreeg de naam door de aanleg ter plaatse van een 15de-eeuws klooster. Op deze buitenplaats verrees tussen 1920 en 1930 de nieuwbouw van het **Bisschoppelijk Seminarie Hageveld**. Het oorspronkelijk buitenhuis was in 1860 afgebroken, waarna in 1873 aan de westkant van het terrein een nog bestaande villa werd gebouwd. Het bisschoppelijk seminarie verrees ter plekke van het oude buitenhuis. Het markante complex met centrale koepelkerk is thans ten dele in gebruik als middelbare school.
Aan de bloei van veel buitenplaatsen kwam een einde aan het begin van de 20ste eeuw. De door exploitanten geïnitieerde transformatie van buitens rond de Haarlemmerhout tot woonparken voor welgestelden werd in 5.2 al aangestipt. Meer zuidelijk gelegen buitenplaatsen ondergingen eenzelfde lot in de daarop volgende decennia. Naast herverdeling van het grondgebied van diverse buitens trad ook functieverandering en vervanging van bebouwing op. Zo werd de ten zuiden van het dorp Heemstede gelegen buitenplaats **Meer en Bosch** in 1885 aangekocht door de Christelijke Vereniging voor de Verpleging van Lijders aan Epilepsie. Met behoud van het oude buitenhuis en de tuinaanleg werd de buitenplaats gedurende de MIP-periode bebouwd met paviljoens, een kapel en enige dienstgebouwen waaronder een keuken en een magazijn. Na de Tweede Wereldoorlog werd het complex verder uitgebreid.
Een voorbeeld van herverdeling is **De Hartekamp** aan de Herenweg. Deze grote buitenplaats, waarvan het grondgebied zich uitstrekte vanaf de Leidse Trekvaart tot aan de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder, werd in 1901 gekocht door de toen in Zuid-Kennemerland zeer aktieve Binnenlandsche Exploitatiemaatschappij voor Onroerende Goederen te Haarlem. Deze particuliere maatschappij verkocht het gebied tussen Herenweg en Leidse Trekvaart, het belangrijkste onderdeel van de buitenplaats, als de nieuwe buitenplaats De Hartekamp en verkocht de reliëfrijke overtuin aan de oostzijde van de Herenweg in gedeelten. Hierdoor ontstonden Linneaushof, Hertenduin, Hagenduin en **Eikenrode**. Op Eikenrode verrees in 1901 een monumentaal buitenhuis naar ontwerp van J.A.G. van der Steur temidden van een tuinontwerp door L.A. Springer. Op **Hertenduin** werd in 1928 een landhuis gebouwd, dat evenals de tuin werd ontworpen door A. Rhodius (lit. Albers).

Het weiland tussen Binnenweg en Ringvaart, het gebied behorende bij de nog steeds bestaande 18de-eeuwse boerderij Rusthof, bleef de agrarische bestemming behouden.
Het huidige **Mariënheuvel** ontstond door vervanging van het oorspronkelijke hoofdgebouw van de buitenplaats Meer en Berg dat aan de Glipperdreef stond. De door F. Kuipers ontworpen nieuwbouw verrees in 1909 op geruime afstand van de weg temidden van een parkaanleg door L.A. Springer. In 1946 werd Meer en Berg gekocht door de Zusters Augustinessen die het buitenhuis als klooster in gebruik namen en het de naam Mariënheuvel gaven.
In de decennia na 1945 bleven omvang en inrichting van de buitenplaatsen zoals die kort na 1900 waren ontstaan grotendeels gehandhaafd. Wel verdween de bewoning door één familie, zoals bij **Dennenheuvel**, waar het laat 19de-eeuwse buitenhuis na afbraak in 1977 in 1987 door een appartementengebouw werd vervangen. Het bijbehorende huis **Bloemenoord** bleef gehandhaafd. Dit zogenaamde logeerhuis werd in 1920 op de lagere gronden ten oosten van huize Dennenheuvel gebouwd. Het huis staat aan het oostelijk einde van een rond 1900 gerealiseerde geometrische tuinaanleg die vanaf 1925 naar ontwerp van L.A. Springer met een landschapstuin werd gecombineerd.
Aan de particuliere bewoning van De Hartekamp kwam een einde in 1951, toen de buitenplaats in gebruik werd genomen als inrichting voor zwakzinnige kinderen. De hiermee gepaard gaande uitbreiding van de bebouwing bracht een wijziging in het karakter van de buitenplaats met zich mee.

Bollenschuren
Als gevolg van de met name in de MIP-periode intensief beoefende bollenteelt zijn er in de gemeente Heemstede nog diverse bollenschuren overgebleven. Een groot exemplaar wordt aangetroffen tegenover het wandelbos Groenendaal aan de Herenweg. De schuur staat aan de rand van een onbebouwd gebied dat evenals de schuur nog wordt gebruikt voor de bollenteelt. Kleinere schuren staan aan de oostzijde van de Kadijk. De schuren staan aan de rand van de voormalige zanderij bij de Glip op een strook grond tussen Mariënheuvel en Dennenheuvel die evenals een aantal schuren nog steeds voor de bollenteelt wordt gebruikt.
Van meer regionale betekenis is het **complex voor de bloembollencultuur** dat in 1924 tussen Leidsevaart en spoorlijn Haarlem-Leiden werd gebouwd. Het betreft hier een representatief bedrijfs- en kantoorgebouw van waaruit de bollenteelt volgens een nieuwe vorm van vervoer, uitplanten en rooien werd bedreven (Provinciale Monumenten, pp.66-68). Het complex is thans buiten gebruik.

Waterwincomplex
De oudste gebouwen van de Gemeentewaterleidingen Amsterdam staan eveneens tussen de Leidsevaart en de spoorlijn Haarlem-Leiden. Het grootste deel van het waterwincomplex dat in de MIP-periode ontstond bevindt zich echter ten westen van de spoorlijn. Het strekt zich hier uit tot over de grens met de gemeente Bloemendaal, alwaar zich aan de Vogelenzangseweg 21 ook de hoofdingang van het complex bevindt (Provinciale Monumenten pp. 59,60,).
In de decennia na 1945 werden delen van het complex door nieuwbouw vervangen en trad ook uitbreiding van de bebouwing op.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Kernen

Vóór 1850
De oudere bouwkunst wordt in het oude dorp Heemstede vertegenwoordigd door de 17de-eeuwse kruiskerk en enige verspreide woon- en winkelwoonhuizen. Deze huizen variëren in ouderdom van de 17de - tot de eerste helft van de 19de eeuw en bevatten meestal één en soms twee bouwlagen met langs- of dwarskap. In de voormalige Zandvaarterbuurt wordt aan de Blekersvaartweg nog enige bebouwing in verband met voormalige blekerijen aangetroffen. Aan de zuidzijde van de haaks hierop staande Zandvaart staan nog enige oude woonhuizen.
In De Glip staan aan de oostzijde van de Glipperdreef, nabij de Glipperbrug, nog een aantal 17de-, 18de- en vroeg 19de-eeuwse huizen van één bouwlaag met kap. Het zijn zowel panden met top- als met lijstgevel.

Villatypen, raadhuis, seminarie
Bij de villa's die tot circa 1915 in Heemstede werden gebouwd kunnen grofweg twee typen worden onderscheiden: het schilderachtige (rustieke) en het formele type. Het **schilderachtige** type werd gebouwd vanaf circa 1880 en kenmerkt zich door een onregelmatige opstand ter hoogte van twee of drie bouwlagen onder samengestelde kap met toepassing van vakwerk in de geveltop en rustiek houtsnijwerk in windveren, balkons en veranda's. De schilderachtige villa werd zowel gepleisterd als in schoon metselwerk uitgevoerd. Het meer voorkomende **formele** type werd gebouwd vanaf circa 1900. Dit type kwam voort uit een heroriëntatie op het Hollandse baksteenclassicisme van de 17de- en 18de eeuw. Deze villa bestaat meestal uit een in schoon metselwerk opgetrokken rechthoekig volume onder schilddak. De plaatsing van vensters en deuren kan zowel symmetrisch als a-symmetrisch zijn. Bij symmetrische plaatsing is vaak sprake van een middenrisaliet die door een fronton wordt beïndigd.
De nokpunten van het schilddak kunnen zijn geaccentueerd door stompe schoorstenen. Bij een gedecoreerde middenpartij is meestal gebruik gemaakt van de Hollandse Lodewijkstijlen uit de late 17de- en vroege 18de eeuw.
De schilderachtige villa wordt sporadisch aangetroffen langs de Herenweg en de Van Merlenlaan. De formele villa vooral langs de Van Merlenlaan.
De formele bouwtrant werd ook toegepast door Stuyt en Cuypers bij het **raadhuis** (1908) en door Stuyt bij het voormalige **Bisschoppelijk Seminarie Hageveld** (1922-30).
Vooral na de Eerste Wereldoorlog verscheen een informeel boerderijachtig type, ontstaan uit een oriëntatie op de agrarische Gooise bouwkunst. Hiermee werd de in landelijke stijl gebouwde villa, het **'landhuis'**, als type geïntroduceerd. Het landhuis wordt vooral gekenmerkt door een golvende rieten kap met een onregelmatige hoogte van de kapvoet en glooiende killen boven de dakkappelen. De kap kan ook zijn bedekt met leipannen. Het grondplan is vrij, de opstand evenals de plaatsing van vensters en deuren onregelmatig. Deze landhuizen staan verspreid door de gehele gemeente. Er zijn ook voorbeelden van het formele villatype dat is uitgevoerd met rieten of in leipan gedekte kap. Deze combinatie tussen formele en landelijke stijl werd bijvoorbeeld reeds in 1909 toegepast door K.P.C. de Bazel bij het pand aan de Van Merlenlaan 6.
Op de hoek van de Binnenweg en de Koediefslaan staat een zeldzaam voorbeeld van houtskeletbouw. Het pand is zeldzaam omdat de gevels

zijn uitgevoerd in shingles, houten stroken die elkaar verticaal overlappen (niet te verwarren met shingles in bitumen als dakbedekking ter vervanging van lei). Het betreft een na 1920 uit de Verenigde Staten ingevoerd bouwpakket dat bekend stond onder de typenaam 'Bennett Home'. Een tweede Bennett Home staat aan de Herenweg in Bennebroek. De twee panden staan op vrijwel vierkant grondplan en hebben één bouwlaag met kapverdieping. Het zijn de enige voorbeelden van dergelijke shinglebouw in de MIP-regio Zuid-Kennemerland en waarschijnlijk ook in de gehele provincie.

Volkswoningbouw
De complexmatige volkswoningbouw die vanaf 1909 maar vooral tussen 1920 en 1930 werd gerealiseerd, kenmerkt zich door de behandeling van de architectuur als straat- of pleinwand. De architectuur is gevarieerd door inspringing van geveldelen, een afwisseling van lijst- en topgevels en de daaruit voortkomende variatie van langs- en dwarskappen. Soms is centraal in het bouwblok of in een binnen- of buitenhoek van een samengesteld blok een poort opgenomen die toegang geeft tot een binnenterrein. Een dergelijke poort wordt steeds benadrukt door een topgevel die al dan niet risalerend is. De bouwhoogte bedraagt overwegend één bouwlaag, maar in de zeldzame gevallen dat er geen kappen zijn toegepast is er sprake van twee bouwlagen. De architectuur is meestal uitgevoerd in schoon metselwerk, waarvan de vorm vaak invloed van de Amsterdamse School vertoont. Het complex Nova et Vetera heeft echter gepleisterde geveltoppen, een oplossing die de architecten Stuyt, Cuypers en Etmans ook hadden toegepast bij hun complex om het Res Novaplein. Woningbouwcomplexen als hierboven beschreven worden in de gehele MIP-regio aangetroffen. Vermeldenswaard voor een aantal Heemsteedse complexen is een ingemetselde siertegel bij elke woning. De tegel, met daarop een afbeelding of een spreuk, is bedoeld om aan elke woning een eigen identiteit te verschaffen.

Middenstandswoningen
Het is vooral de architectuur van deze dikwijls ruim opgezette woningen die een sterke stempel drukt op het karakter van Heemstede. Er is hier sprake van individuele, dubbele en met meer onder één kap geplaatste woningen in een strakke baksteenarchitectuur. Deze architectuur kenmerkt zich door markante kapvormen, over het algemeen met ruime overstek en grote vensterpartijen die in hout of in staal zijn uitgevoerd. De bouwhoogte is over het algemeen twee lagen, soms is een enkele bouwlaag toegepast. Deze architectuur, bij het MIP ook wel aangeduid met Interbellum-architectuur, wordt aangetroffen in alle middenstandsbuurten die in 5.2 zijn genoemd. Het meest aan bovenstaande beschrijving beantwoordt de woningbouw die ontstond tussen 1930 en 1940. Een groot deel van bebouwing aan weerszijden van de Heemsteedse Dreef vormt hiervan een schoolvoorbeeld.

Kerken en scholen
Tijdens de MIP-periode werden er in de kernen diverse kerken en scholen gebouwd. Voor de rooms-katholieke bevolking verrees tussen 1876 en 1879 de neogotische St. Bavokerk aan de Herenweg, een driebeukige kruisbasiliek met toren op het westen. Een tweede grote kerk is de O.L.V. Hemelvaart die in 1926 werd gebouwd aan het Valkenburgerplein. Deze kerk is meer centraal van opzet en heeft een markante toren aan de pleinzijde, die ook in stedebouwkundig opzicht een belangrijke functie vervult. Voor de diverse protestantse bevolkingsgroepen verrees in 1915 de Opstandingskerk aan de Koediefslaan, in 1920 de 's-Herenwegkerk aan de Herenweg en in 1926

de kerk van de Nederlandsche Protestantenbond op de hoek van Postlaan en Lieven de Keylaan.
De protestantse kerken werden over het algemeen veel kleiner opgezet dan de katholieke. Alleen de naar ontwerp van De Bruijn en Jonkheid gebouwde Opstandingskerk, een driebeukige basiliek met toren op het zuiden is van relatief ruim formaat. De 's-Herenwegkerk, in 1920 gebouwd naar ontwerp van C. Brandes, is een kleine zaalkerk. Hetzelfde geldt voor de naar ontwerp van H. Tuininga gebouwde kerk op de hoek van Postlaan en Lieven de Keylaan.
Aan de Voorweg in het oude dorp Heemstede staat de oude dorpsschool die rond 1900 en 1920 werd vergroot. De sterke groei die Heemstede na 1920 doormaakte bracht de bouw van diverse scholen met zich mee. Kort na 1920 werd begonnen met een complex voor lager- en vervolgonderwijs aan de Molenwerfslaan. Meer naar het noorden, aan de Lanckhorstlaan, de Adriaan Pauwlaan, Crayenestersingel en Bronsteeweg verrezen ook schoolgebouwen. De scholen werden alle met de lokaalzijde gericht op het zuiden. De bouwhoogte bedraagt overwegend één bouwlaag met kap, de bouwtrant is die van de Amsterdamse School.

Bruggen
Tijdens het interbellum werden er een aantal vaste liggerbruggen gebouwd die opvallen door een combinatie van architectuur en sculptuur. De architectuur werd in de periode 1925-1940 ontworpen door de Dienst van Openbare Werken Heemstede, de brugsculpturen merendeels door de Heemsteedse beeldhouwer H.A. van den Eijnde. De bruggen zijn alle opgetrokken uit baksteen op een fundament van gewapend beton. De afwerking van de borstweringen is steeds in graniet, de brugleuningen zijn in smeedijzer. De sculpturen zijn over het algemeen geïntegreerd in de architectuur. Bij de brug over de Bronsteevaart is sprake van een op de borstwering geplaatste sculptuur. Drie van deze bijzondere bruggen bevinden zich in de Schilderswijk, de royale middenstandswijk in het zuidoosten van de gemeente. Hiervan liggen er twee over de Crayenestersingel in het noorden van de wijk en één aan de zuidzijde van de wijk als verbinding over de Bronsteevaart.
In het zuiden van de gemeente is de combinatie van architectuur en sculptuur zichtbaar aan de Glipperbrug. De overige bruggen uit de periode van het interbellum liggen in de hoofdverkeerswegen Glipperdreef (Van Merlenbrug) en de Heemsteedse Dreef (Zandvaartbrug). Het zijn brede vaste liggerbruggen met een gedecoreerde granieten afsluiting van de gemetselde borstweringen. De Zandvaarterbrug bevat als enige geïntegreerde openbare toiletten, aan de oostzijde voor dames en aan de westzijde voor heren. Deze gelegenheden zijn buiten gebruik gesteld.

6.2 Verspreide bebouwing

Buitenplaatsen
De bebouwing van Dennenheuvel, Eikenrode, Hertenduin en Mariënheuvel kwam tijdens de MIP-periode tot stand. Sinds de vervanging van het hoofdgebouw op **Dennenheuvel** bleven het logeerhuis en het rond 1900 gerealiseerde stalgebouw en twee dienstwoningen aan de Prinsenlaan bewaard. Aan de noordzijde staat nog een tuinmanswoning uit de 19de eeuw. Dit object hoort thans bij het huis **Bloemenoord**, het in 5.3 genoemde logeerhuis dat in 1920 werd gebouwd naar ontwerp van A. Jacot en A.H. Zinmeister. De villa werd opgetrokken in een kubistische baksteenarchitectuur ter hoogte van twee bouwlagen met plat dak.
De vroeg 20ste-eeuwse architectuur van **Eikenrode**, bestaande uit een hoger gelegen buitenhuis met aan de voet daarvan een dienstwoning met koetshuis, kan evenals de (deels verdwenen) architectuur van

Dennenheuvel qua bouwtrant worden gerekend tot de schilderachtige hoofdrichting (6.1). Het pittoreske van Eikenrode is onder meer door de behandeling van de geveltoppen en de zich daarin bevindende vensters ten dele te plaatsen in de traditie de contemporaine Engelse landhuisstijl. Daarbij is er ook een neorenaissancistisch element als de arcade. Deze combinatie van 19de- en vroeg 20ste-eeuwse motieven - ook wel aangeduid met de term 'Overgangsarchitectuur' - is kenmerkend voor een deel van het oeuvre van de ontwerper, de Haarlemse architect J.A.G. van der Steur, die met name in Haarlem en Bloemendaal veel in deze trant heeft gebouwd.
Het in 1928 naar ontwerp van A. Rhodius gebouwde buitenhuis **Hertenduin** is uitgevoerd in een strakke baksteenarchitectuur. De vlinderplattegrond en de behandeling van kappen en schoorstenen duidt echter weer op invloed van een landhuisstijl die in deze jaren ook in Engeland werd toegepast.
Het huis **Marienheuvel**, dat in 1907 als het huis Meer en Berg naar ontwerp van de eerder genoemde F. Kuipers werd gebouwd, staat door de rechthoekige behandeling van het bouwvolume in de traditie van het formele type. Opmerkelijk zijn de vlinderplattegrond en de gebogen mansardekap, welk laatste het pand een Frans karakter geeft.

Algemene begraafplaats
De begraafplaats bevat een grafkelder en aantal grafsculpturen uit de 19de en vroege 20ste eeuw met kunsthistorische betekenis. De V-vormige ingangspartij met vijver, portierswoning en aula werd rond 1930 in stedebouwkundige relatie tot de Valkenburgerlaan gerealiseerd naar ontwerp van J.Th.J. Cuypers.

Bisschoppelijk Seminarie Hageveld
J. Stuyt ontwierp het monumentale seminarie dat tussen 1922 en 1930 in opdracht van het Bisdom Haarlem op de oude buitenplaats Het Klooster werd gerealiseerd. De formele baksteenarchitectuur werd ter hoogte van twee bouwlagen opgetrokken boven een samengesteld symmetrisch grondplan met in het midden een koepelkerk. Het complex is thans niet meer in gebruik als seminarie, wel zijn er nog diverse onderwijsfuncties in ondergebracht.

Bollenschuren
De grote bollenschuur aan de Herenweg (5.3) bestaat uit drie aaneengebouwde volumen met rechthoekige hoofdvorm. De onderdelen staan achter elkaar. Direct aan de weg staat het oudste onderdeel. Het witgepleisterde pand dateert mogelijk uit de periode van vóór 1850 en werd gezien de vier getoogde wagendeuren misschien met een ander doel gebouwd. De onderdelen daarachter werden na de Eerste Wereldoorlog in schoon metselwerk opgetrokken. Met name het achterste meest westelijke volume beantwoordt aan het type van de grote bollenschuur uit het interbellum in de kuststreek. Het pand heeft drie bouwlagen en een regelmatige plaatsing van vensters over de drie bouwlagen.
De kleine schuren aan de Kadijk bestaan uit een rechthoekig volume ter hoogte van twee bouwlagen onder flauw hellende kap. Opmerkelijk is het toegepaste bouwmateriaal dat bestaat uit gewitte gevelplaten die zijn samengesteld uit een soort korrelbeton. De platen zijn geplaatst binnen een skelet in hout of metaal.
Het monumentale gebouw voor de bloembollencultuur aan de Leidesevaart ontstond tussen 1924 en 1928 naar ontwerp van J. Zietsma. Het symmetrische opgezette en in schoon metselwerk uitgevoerde bouwwerk kreeg een representatieve zijde aan de Leidsevaart, terwijl aan

de kant van de spoorlijn de nadruk op de transportfunctie werd gelegd. De architectuur bestaat uit een hoog middendeel geflankeerd door lagere vleugels, waardoor het gebouw een horizontaal karakter heeft.

Waterwincomplex en watertoren gemeente Heemstede
Het in 1853 gebouwde pompstation Leiduin is het oudste onderdeel van het waterwincomplex van de Gemeentewaterleidingen Amsterdam.
Het rechthoekige bouwvolume ter hoogte van één bouwlaag werd opgetrokken in een eclecticistische baksteenarchitectuur. Ten zuiden hiervan werd twee jaar later een bijbehorend complex arbeiders-woningen in symmetrische opzet gebouwd ter hoogte van één bouwlaag met kap. In 1901 verrees ten noorden van het pompstation een grote dubbele dienstwoning ter hoogte van twee bouwlagen met kap. Deze drie onderdelen vormen het deel van het waterwincomplex tussen Leidsevaart en spoorbaan. Het uitgestrekte deel van het complex ten westen van de spoorbaan werd gebouwd na de Eerste Wereldoorlog en bevat pompgebouwen, bebouwing ten behoeve van voorfilters en nafilters, regulateursgebouwtjes en een pand dat toegang verschaft tot de reinwaterkelder. Een magazijn/schaftlokaal en een deel van de voorfilters is inmiddels gesloopt. De merendeels met kap uitgevoerde bebouwing is opgetrokken in een baksteenarchitectuur die stilistisch kan worden gerekend tot de Amsterdamse School.
De **watertoren van de gemeente Heemstede** (1910) werd boven een achthoekig grondplan opgetrokken in baksteen, binnen een constructie van gewapend beton. Het pompgebouw bestaat uit een rechthoekig gepleisterd volume van één bouwlaag met kap. Het pand sluit tegen drie zijden van de toren aan.
De watertoren is altijd aangesloten geweest op het complex van de Gemeentewaterleidingen Amsterdam.

7. Stedebouwkundige typologie

De stedebouwkundige typologie richt zich op de ruimtelijke ontwikkelingen in de gemeente Heemstede tussen 1850 en 1940. Deze ontwikkelingen zijn steeds van niet-stedelijk karakter. De gebruikte terminologie en arcering is merendeels gebaseerd op de publicatie: **Stedebouwkundige ontwikkelingen (1850-1940)**, Zeist 1987, pp. 54-74.

Algemeen: Het betreft hier zowel individuele als complexmatige bebouwing binnen een stratenplan met weinig bijzondere vormkenmerken. Hieronder ressorteren het Heemsteedse deel van de royale middenstandsbuurt 'Boekenrodepark', in het noordwesten van de gemeente, alsmede de voor arbeiders en kleinere middenstand gebouwde 'Indischebuurt' in het zuidoosten van de gemeente.

Tuinwijkachtige ontwikkelingen: Deze gebieden bevatten de buurten die het karakter van Heemstede van gemeente voor forensen en gepensioneerden verlenen. Het zijn royaal opgezette middenstandsbuurten op een stratenplan met veel bijzondere vormkenmerken. De bebouwing is zowel complexmatig als individueel. Gearceerd zijn de ontwikkelingen in het noorden en noordoosten (Schilderswijk), aan weerszijden van de Heemsteedse Dreef, rond het Valkenburgerplein en ten zuiden van de Indischebuurt in het zuidoosten van de gemeente.

Villagebieden: In de villagebieden staat het wonen op ruime kavels centraal. Er is zowel sprake van een lineaire ontwikkeling als van villaparken. De linaire ontwikkeling betreft de villabouw aan weerszijden van de Van Merlenlaan, de parksgewijze ontwikkeling betreft de villaparken 'Bosch en Hoven' en 'Het Grotstuk'. Het gearceerde gebied in het noordoosten is het oostelijk deel van de Schilderswijk, dat ruimer is verkaveld dan het westelijk deel. De bebouwing is overwegend individueel, in het oostelijk deel van de Schilderswijk ook complexmatig. Dit gedeelte houdt dan ook eigenlijk het midden tussen een villagebied en een tuinwijkachtige ontwikkeling.

Groene gebieden: De arcering betreft voornamelijk grondgebied bij buitenplaatsen of voormalige buitenplaatsen. Ten zuiden van het Valkenburgerplein is de Algemene Begraafplaats aangegeven en ten oosten hiervan de sportvelden ten zuiden van de Sportparklaan.

Kerkelijke functies: Dit betreft het bisschoppelijk college Hageveld, het voormalig bisschoppelijk seminarie, dat in 1922 werd gebouwd op de buitenplaats 't Clooster.

Het **medisch-sociaal gebied** beslaat het epileptisch centrum Meer en Bos dat vanaf circa 1900 werd ontwikkeld ter plaatse van de gelijknamige buitenplaats.

Het **waterwingebied** betreft het complex van de Gemeente-waterleiding Amsterdam dat vanaf circa 1860 werd ontwikkeld ten westen van de spoorlijn Haarlem-Leiden.

Lineaire ontwikkelingen: Het betreft hier voornamelijk niet-wijkgebonden villa- en andere woonhuisbouw die vanaf 1880 ontstond aan weerszijden van de Herenweg, de Bronsteeweg, de Meerweg en de Van Merlenlaan. *(Zie afbeelding 11.)*

8. Gebied met bijzondere waarden

Een 'gebied met bijzondere waarden' is een samenhangend gebied dat waarde ontleent aan de stedebouwkundige structuur en de architectonische invulling daarvan. De samenhang van structuur en architectuur is belangrijker dan de afzonderlijke elementen. Er is derhalve steeds sprake van een ensemblewaarde.

In Heemstede is een aaneengesloten gebied aangewezen waarvan het hoofdbestanddeel wordt gevormd door de **noord-zuidas van Heemsteedse Dreef, Valkenburgerplein en Valkenburgerlaan.** In het noorden van het gebied ligt de **Schilderswijk,** in het zuiden de **Algemene Begraafplaats.** Het bijzondere gebied, ten behoeve van het MIP kortweg aangeduid met 'Heemsteedse Dreef en omgeving', wordt globaal begrensd door de Crayenestersingel (noord); de noord-zuidlijn gevormd door Zuider Buiten Spaarne-Bronsteevaart-Wagnerkade-Johan Wagenaarlaan-Heemsteedse Dreef-Cloosterweg-Voorweg (oost); de noord-zuidlijn gevormd door Van Merlenvaart-Groenendaalkade-Raadhuisstraat-Eikenlaan-Landzichtlaan-Bronsteeweg (west).
Het gebied werd vrijwel geheel ontwikkeld tussen 1920 en 1940 en is vooral representatief voor het karakter van Heemstede als forensengemeente voor welgestelde middenstand. De direct achter de Heemsteedse Dreef gebouwde volkswoningbouwcomplexen van Heemstedes Belang en De Haemstede zijn om de stedebouwkundige samenhang met de Dreef in het gebied opgenomen.
De waarde van het gebied ligt vooral in de gaaf bewaarde stedebouwkundige aanleg die tot stand kwam naar het uitbreidingsplan van Stuyt en Cuypers. De noord-zuidas vormt binnen dit plan het hoofdelement. De as wordt op drie punten door pleinen verruimd: in het noorden door het Richard Holplein en het Julianaplein, tegenover elkaar gelegen rechthoekige openbare ruimten die beide haaks op de as staan; het Wipperplein, vanwaar zich de Cruquiusweg naar Haarlemmermeer afsplitst; het eerder genoemde Valkenburgerplein waar vijf wegen samenkomen en vanwaar de Heemsteedse Dreef als Valkenburgerlaan verdergaat.
De relatie tussen de ruime stedebouwkundige opzet en de architectonische invulling is harmonisch en over het algemeen gaaf bewaard. De architectuur bestaat voornamelijk uit dubbele en met meer onder één kap gebouwde woningen ter hoogte van twee bouwlagen. Als bouwmateriaal is steeds gebruik gemaakt van baksteen en pannen, soms komt een kap in riet voor. De markante pannendaken vormen een wezenlijk bestanddeel van het ruimtelijk beeld. Temidden van de woningbouw vormen de eerder genoemde kerk aan het Valkenburgerplein en de voormalige lagere school aan het Julianaplein hoofdmomenten.
De stedebouwkundige structuur van de Schilderswijk kenmerkt zich door een overwegend geknikt en gebogen stratenplan in min of meer symmetrische opzet. Een centrale oost-westas wordt gevormd door de brede en groene Rembrandtlaan en de smallere Paulus Potterlaan. Deze as wordt aan de zuidzijde beëindigd door het ruitvormige Jozef Israelsplein en aan de westzijde door het Miense Molenaerplein. Bijzondere onderdelen binnen de stedebouwkundige aanleg worden gevormd door de in 6.1 genoemde bruggen over Crayenestersingel en Bronsteevaart.
De Algemene Begraafplaats is zowel van belang vanwege de stedebouwkundige relatie met de noord-zuidas als vanwege de kwaliteit van de landschappelijke aanleg die in 1828 naar ontwerp van J.D. Zocher tot stand kwam.
(Zie afbeelding 12.)

Verantwoording inventarisatie

Binnen de grenzen van de gemeente Heemstede zijn circa 175 objecten en complexen geïnventariseerd die voldoen aan één van de volgende (niet-hiërarchische) criteria of een combinatie daarvan:

1. van belang vanwege de architectonische vormgeving;
2. van belang vanwege de stedebouwkundige aanleg;
3. van belang vanwege de stedebouwkundige situering;
4. van belang vanwege de oorspronkelijke functie;
5. van belang vanwege de uniciteit;
6. van belang vanwege de gaafheid en beeldbepalendesituering.

De **architectonische vormgeving**, waarbij is gekeken naar proportionering en detaillering, is een architectuurhistorische waarde die in de eerste plaats wordt bepaald door de esthetische kwaliteiten van het ontwerp.
De **stedebouwkundige aanleg** betreft de kwaliteit van het planmatig ruimtelijk concept. De bebouwing is als onderdeel van dit concept vaak als straat- of pleinwand geïnventariseerd. Het gaat hier steeds om emsemble-waarden. Voorbeelden hiervan zijn de woningbouwcomplexen 'Heemstede's Belang' en 'Haemstede', complexen die overigens ook van belang zijn vanwege de architectonische vormgeving.
De **stedebouwkundige situering** betreft de plaats van een object of complex in een stedebouwkundig plan. Een voorbeeld hiervan is de voormalige school op de hoek van Heemsteedse Dreef en Julianaplein.
Vanwege de **oorspronkelijke functie** zijn gave kerken, scholen, kantoren, fabrieken en andere voorbeelden van bebouwing met cultuurhistorische waarde geïnventariseerd.
Bij **uniciteit** kan worden gedacht aan objecten en complexen die qua bouwtype, constructie, bouwstijl of functie uniek (geworden) zijn. Voorbeeld hiervan zijn de voormalige stoomwasserijen aan de Blekervaart en de bruggen met de sculpturen.
Gaafheid en beeldbepalende situering duidt op panden die aan de buitenzijde merendeels in oorspronkelijke toestand bewaard zijn gebleven en die door hun ligging een opmerkelijk onderdeel van het straatbeeld vormen.

De MIP-inventarisatie onderscheidt objecten, complexen en gebieden met bijzondere waarde (zie 8). Een complex bevat altijd meerdere objecten. De MIP-methodiek kan worden nagelezen in de twee RDMZ-publicaties: **Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw** en **Stedebouwkundige ontwikkelingen** zoals vermeld in de lijst van geraadpleegde werken.

De geïnventariseerde objecten en complexen zijn alfabetisch op straatnaam geordend (zie register).

Geraadpleegde werken

Albers, L.H., *Landgoederen van Zuid-Kennemerland.* Inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van de tuinen, parken en bossen. Rapport, in opdracht van de Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming. Amsterdam 1984.

Boer, H.P.G. de, *Watertorens in Noord-Holland,* Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1991.

Eysink Smeets, H. e.a., *K.R & Z.V. Het Spaarne 1885-1985,* uitgave van de Koninklijke Roei en Zeilvereniging Het Spaarne, Heemstede 1985.

Goudeau, J.J.W., *Kerken in Noord-Holland,* Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1991.

Groesbeek, J.W., *Heemstede in de historie;* leven, werken, handel en koehandel in de woonplaats van Emece, Heemstede 1972.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, deel Zuid-Kennemerland, uitgevoerd door Buro Maas te Zeist, in opdracht van en in samenwerking met de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, 1984.

Leliman, J.H.W. en Sluyterman, K., *Het moderne landhuis in Nederland,* 's-Gravenhage 1916.

Leliman, J.H.W., *Het stadswoonhuis in Nederland gedurende de laatste 25 jaren,* 's-Gravenhage 1924.

Monumentale villa-tuinen in Noord-Holland, concept-register, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1990.

Monumenten Inventarisatie Project (MIP), *Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940),* Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1987.

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland, *regiobeschrijving Zuid-Kennemerland,* Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1992.

Peper, C., *Heemstede in oude ansichten deel 1,* Zaltbommel 1982.

Peper, C., *Heemstede in oude ansichten deel 2,* Zaltbommel 1983.

Pronk, H., *Provinciale monumenten Noord-Holland; Concept-register Heemstede,* Provinciaal Bestuur van Noord-Holland 1987.

Stedebouwkundige ontwikkelingen (1850-1940), Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1987.

Wagt, W. de, 'Monumentaliteit op een schilderachtige schaal: het Res Nova-complex te Heemstede van Joseph Cuypers, Jan Stuyt en Jacques Etmans', *De sluitsteen,* Bulletin van het Cuypers Genootschap, jaargang 5 nr.2 , 1989.

Wagt , W. de, Houten landhuizen in Bennebroek en Heemstede: Amerikanisme of snobisme?, *Heemschut 1990,* nr. 4.

Tabellen

Tabel 1 **Aantal inwoners van de gemeente Heemstede tussen 1850 en 1940 per tien jaar.**

jaar	aantal	mannen	vrouwen
1851	2563		
1860	3073		
1870	2899		
1880	3247		
1890	3812	1835	1977
1900	5076	2431	2645
1910	7480	3408	4072
1920	10483	4752	5731
1930	14417	6915	7502
1940	20657		
1991	26254		

De gegevens over 1989 werden ontleend aan: Jaarboek voor de provincie Noord-Holland, 1990. De gegevens voor de overige jaren: Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor Sociale geografie, Universiteit van Amsterdam.

Tabel 2

Uit de voorgaande gevens kan de toename van de bevolking in de gemeente Heemstede alsvolgt worden geschematiseerd:

jaar	aantal	toename
1851	2563	
1860	3073	510
1870	2899	−199
1880	3247	348
1890	3812	565
1900	5076	1264
1910	7480	2404
1920	10483	3003
1930	14417	3934
1940	20657	6240
1991	26254	5597

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland: ingetekend op kaart Provinciale Planologische Dienst voor Noord-Holland 1984, volgens de gemeentelijke indeling per 14-03-1988.
2. Gemeente Heemstede 1854: Militaire topografische kaart 1:50.000, verkend 1849-1850, gegraveerd topografisch bureau 1854.
3. Gemeente Heemstede 1865: Kuyper, J., Gemeente-atlas van de provincie Noord-Holland 1869.
4. Gemeente Heemstede circa 1900: Topografische kaart 1:25.000. Samengesteld uit 346 (Haarlem) en 347 (Haarlemmermeer). 346 verkend in 1875, herzien in 1888, gedeeltelijk herzien tot 1912; 347 verkend in 1875, herzien in 1892, gedeeltelijk herzien tot 1913.
5. Gemeente Heemstede circa 1940: Topografische kaart 1:25.000, verkend 1938, gedeeltelijk herzien 1946.
6. Gemeente Heemstede circa 1980: Topografische kaart 1:50.000.
7. Grenswijziging 1927, bebouwing na 1945, ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.
8. Bodem en grondgebruik: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.
9. Infrastructuur: overgetrokken en ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.
10. Uitbreidingsplan Heemstede 1912.
11. Stedebouwkundige typologie: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.
12. Gebied met bijzondere waarden: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.
13. Stratenplan gemeente Heemstede circa 1980: uitgave Suurlands's Vademecum B.V. Eindhoven.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

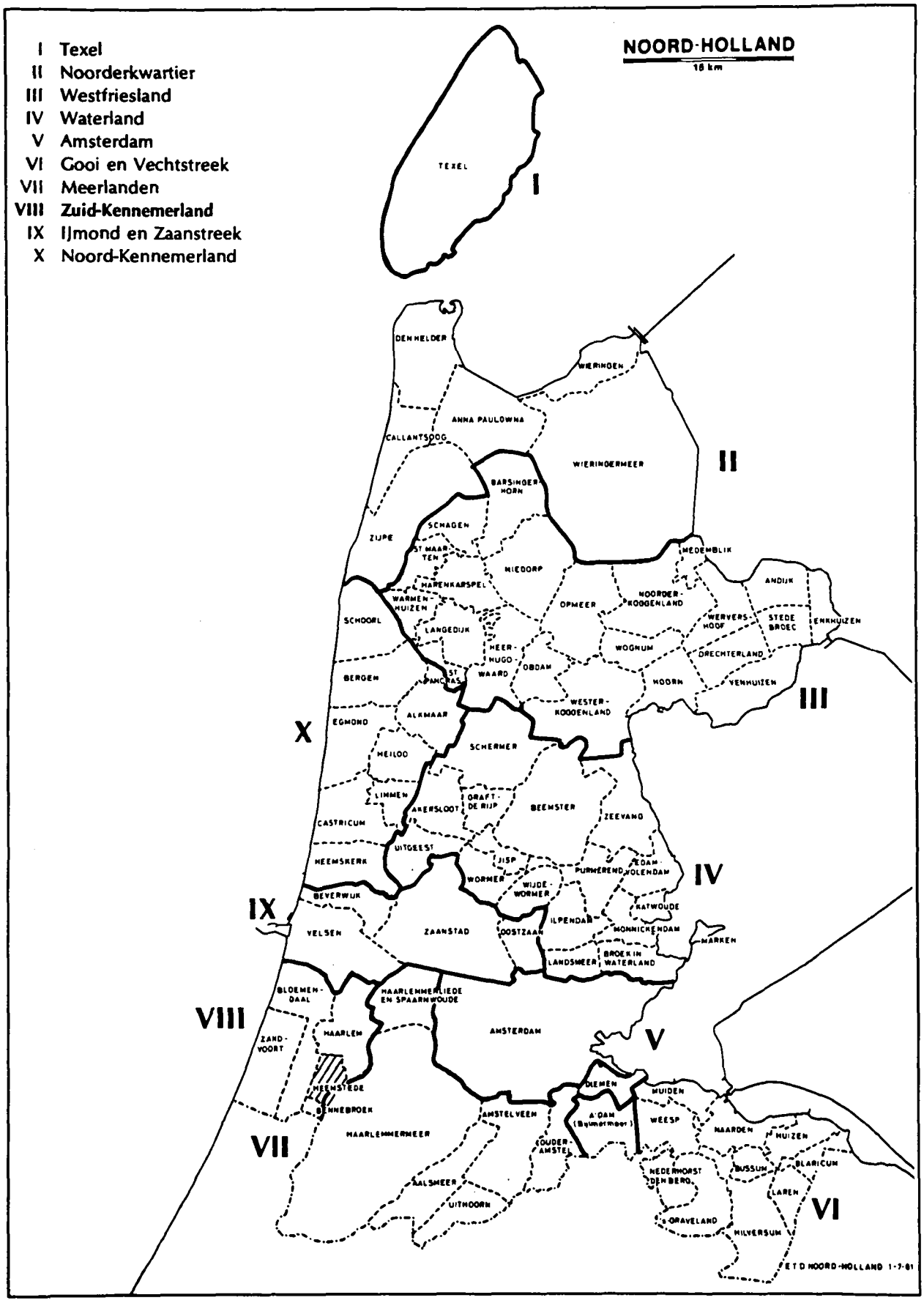

2. Gemeente Heemstede 1854

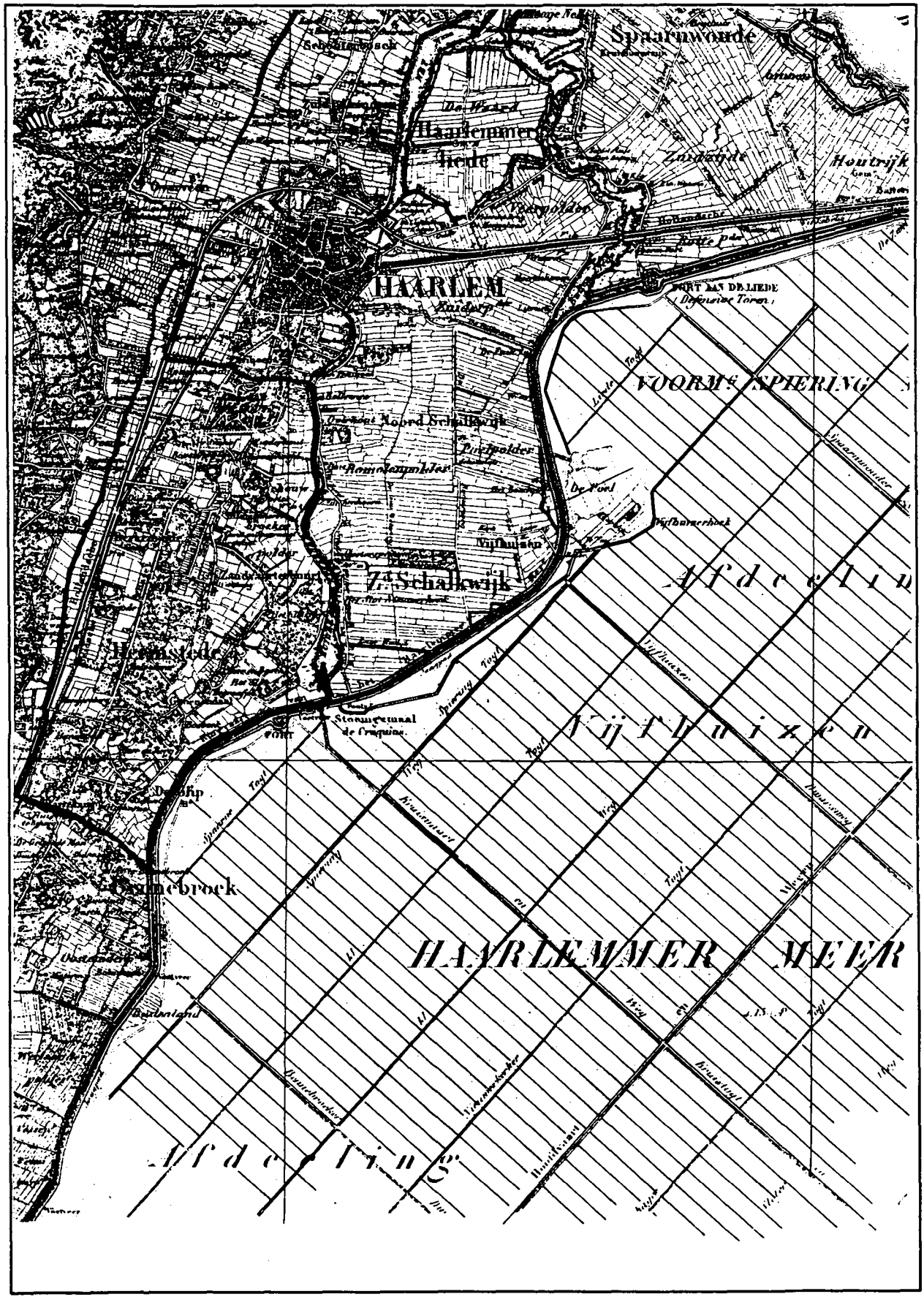

3.Gemeente Heemstede 1865.

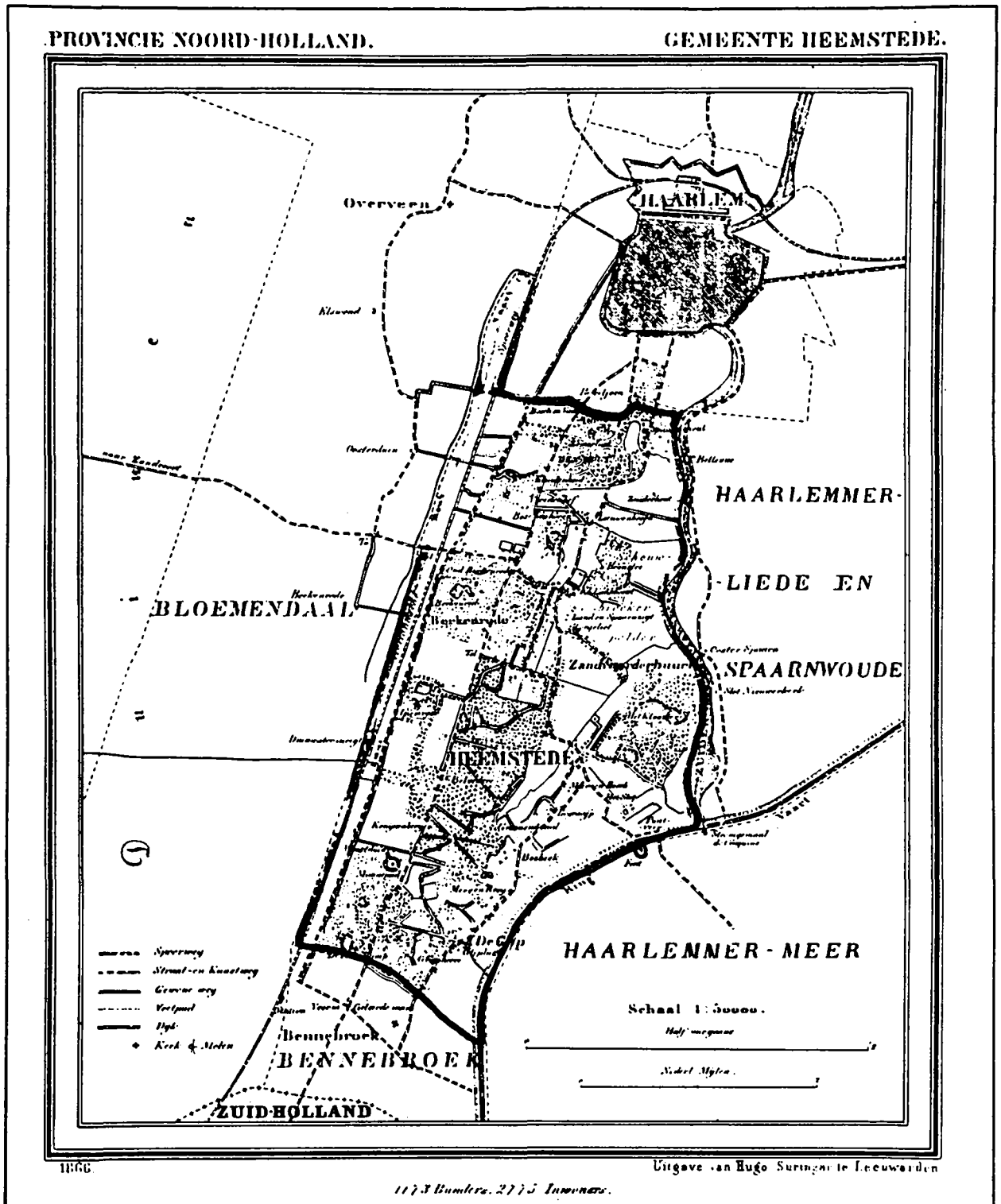

4. Gemeente Heemstede circa 1900.

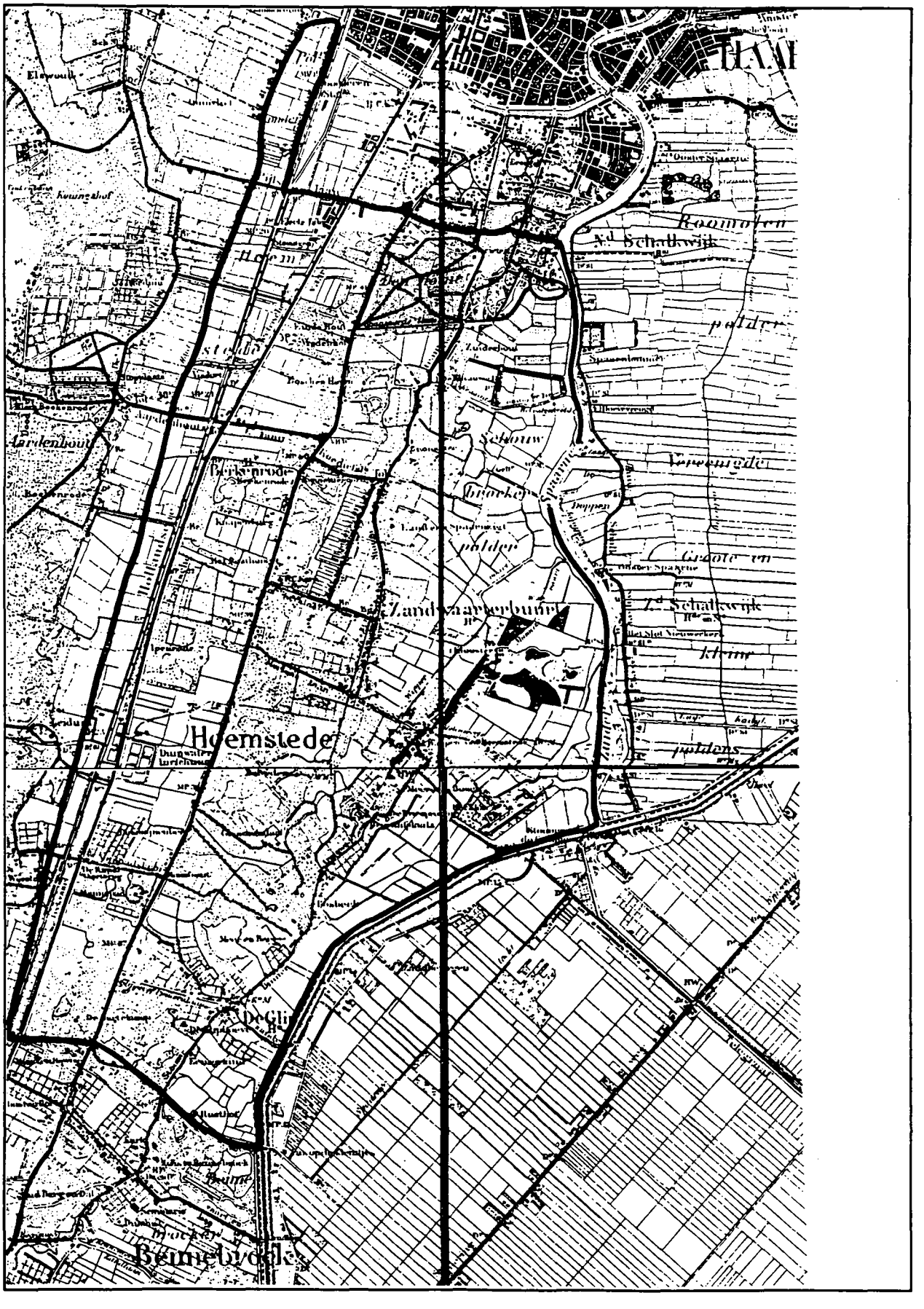

5. Gemeente Heemstede circa 1940.

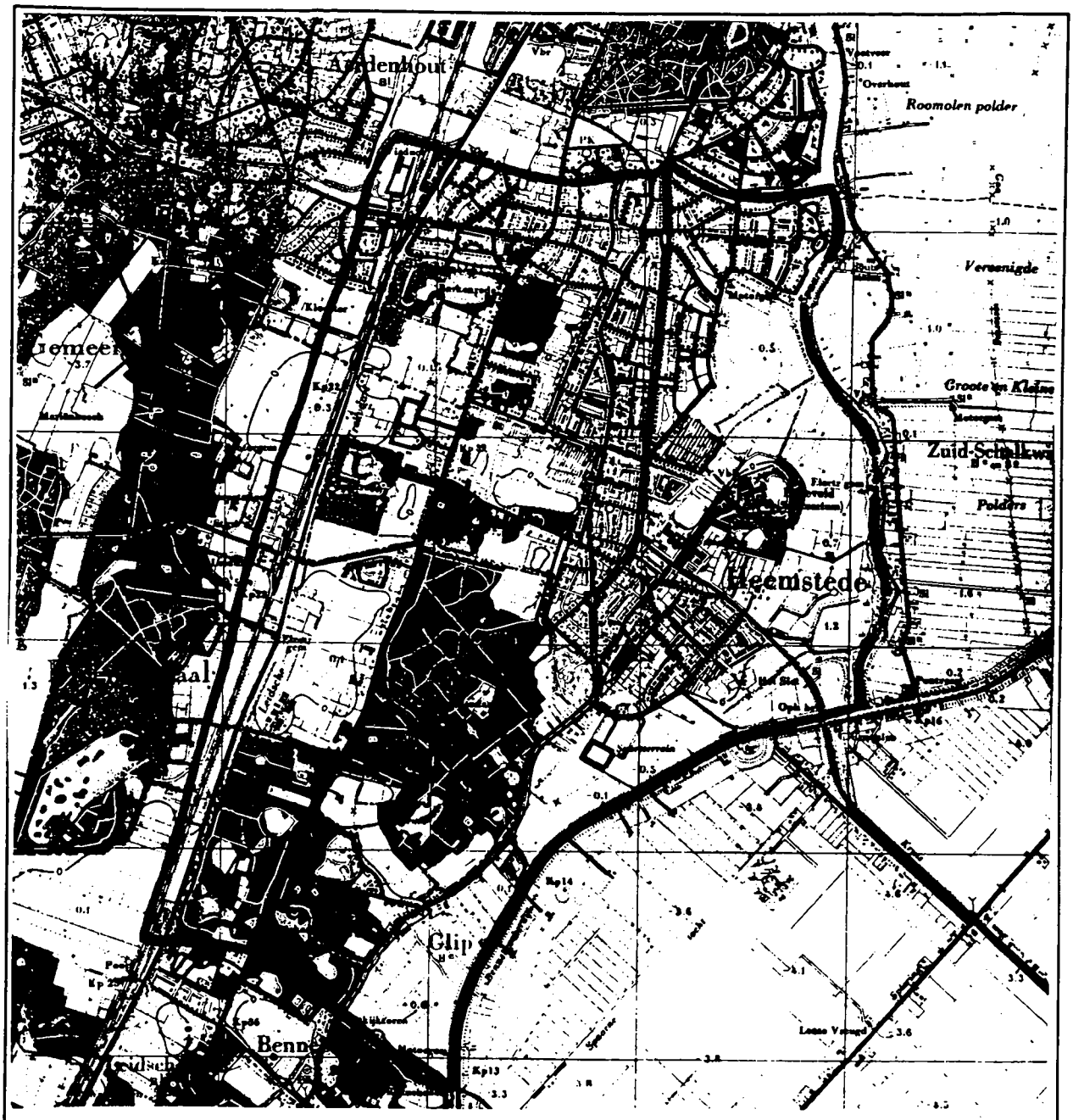

6. Gemeente Heemstede circa 1980.

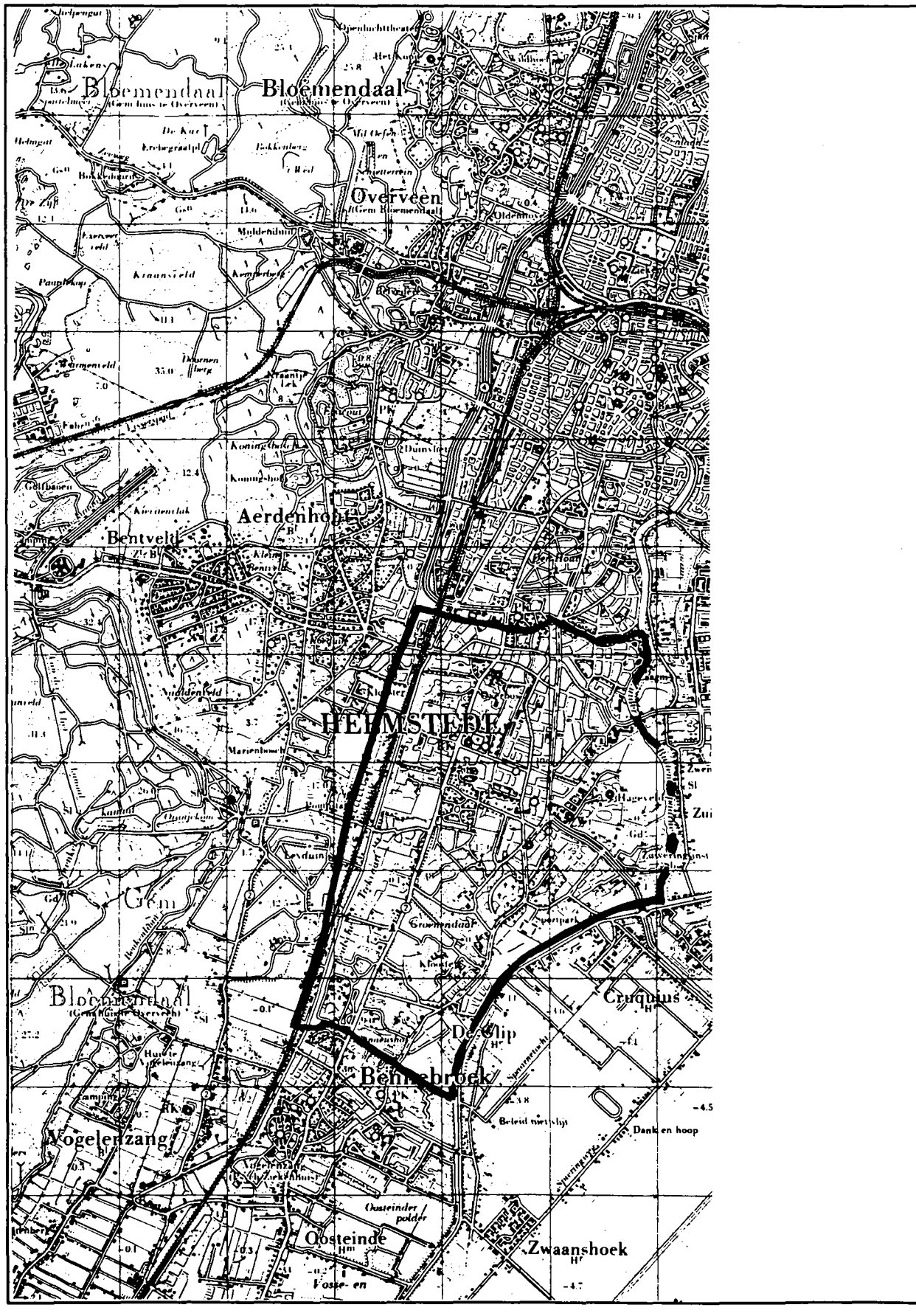

7. Grenswijziging 1927, bebouwing na 1945.

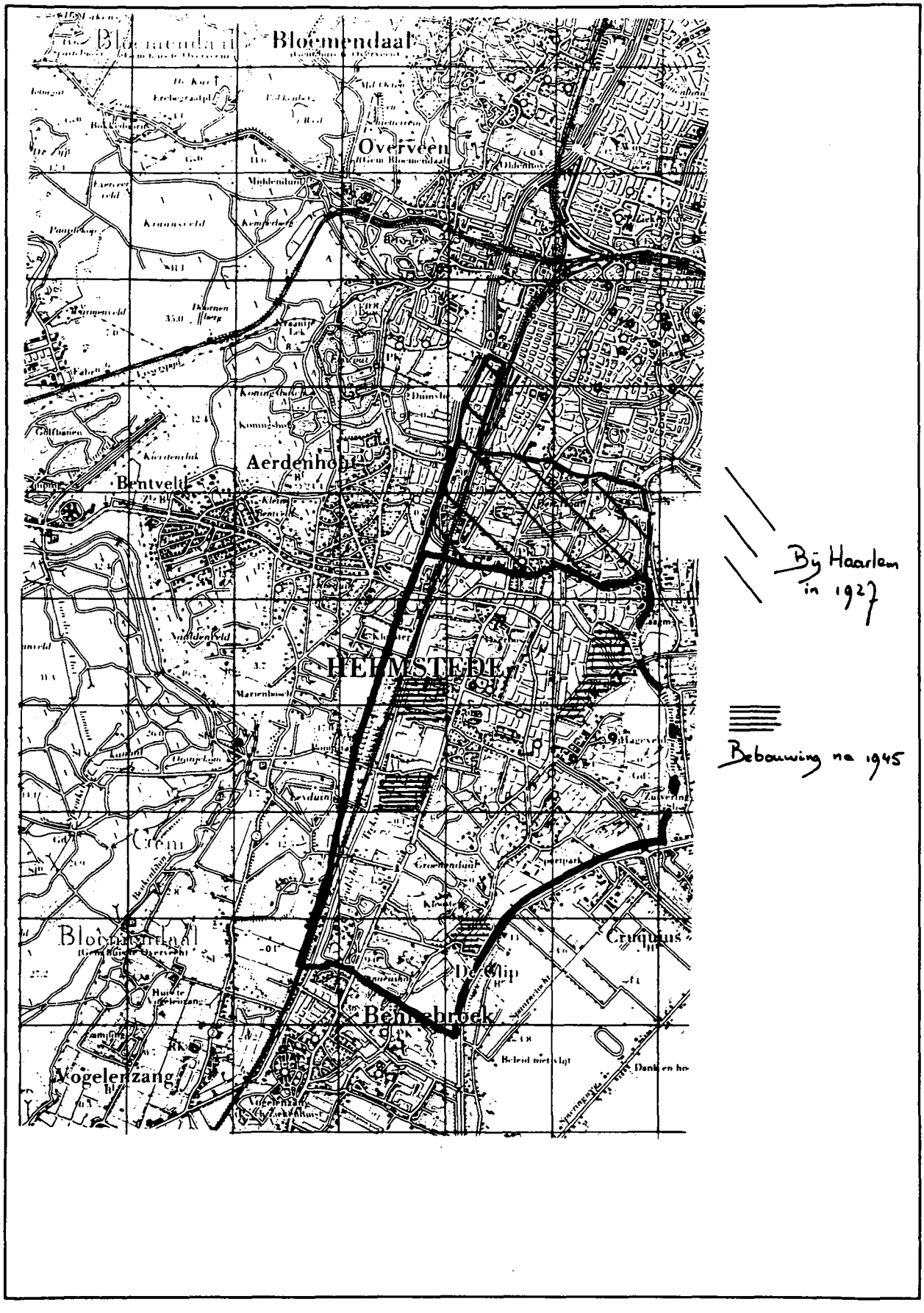

8. Bodem en grondgebruik.

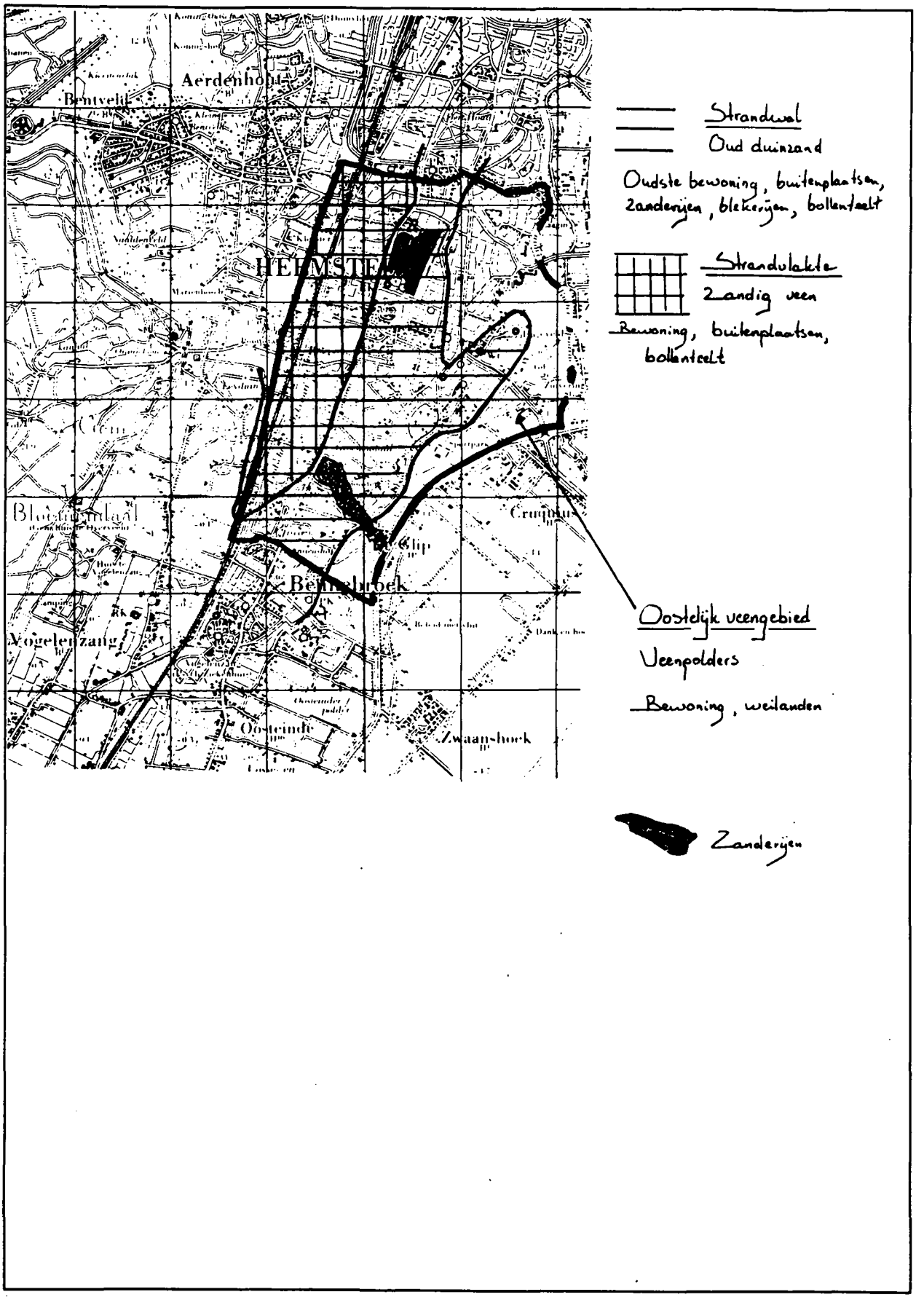

9. Infrastructuur.

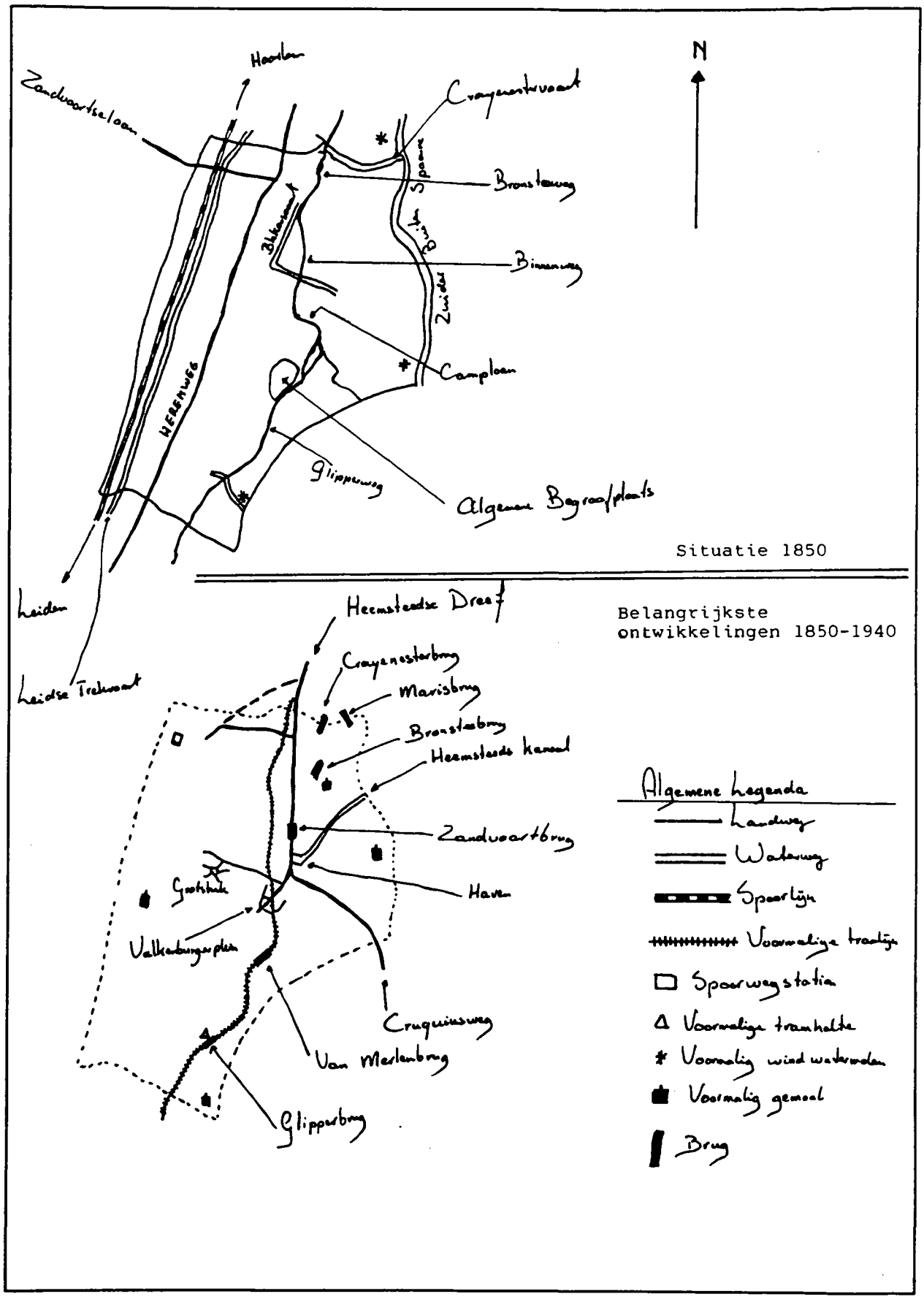

10. Uitbreidingsplan Heemstede 1912.

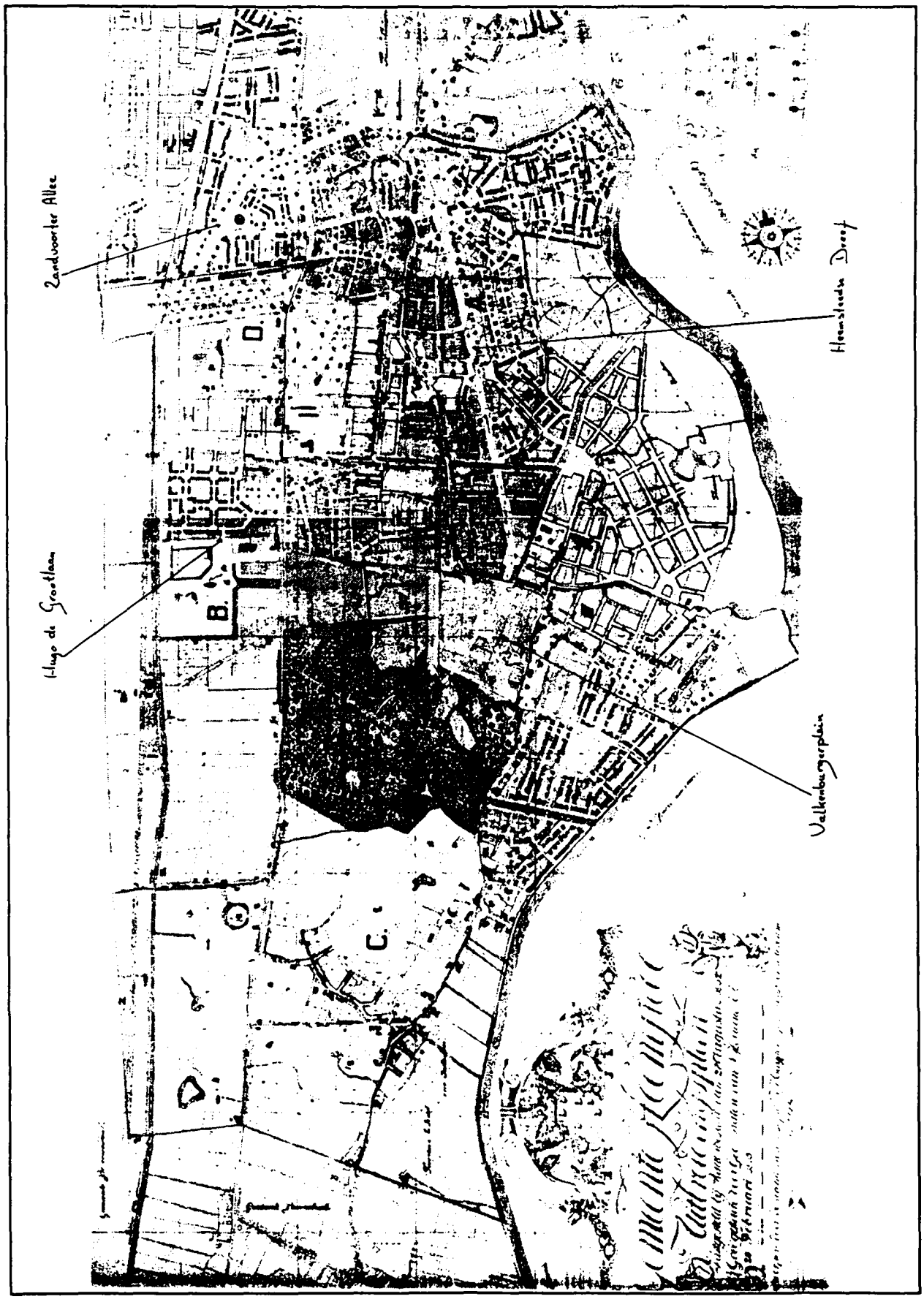

11. Stedebouwkundige typologie.

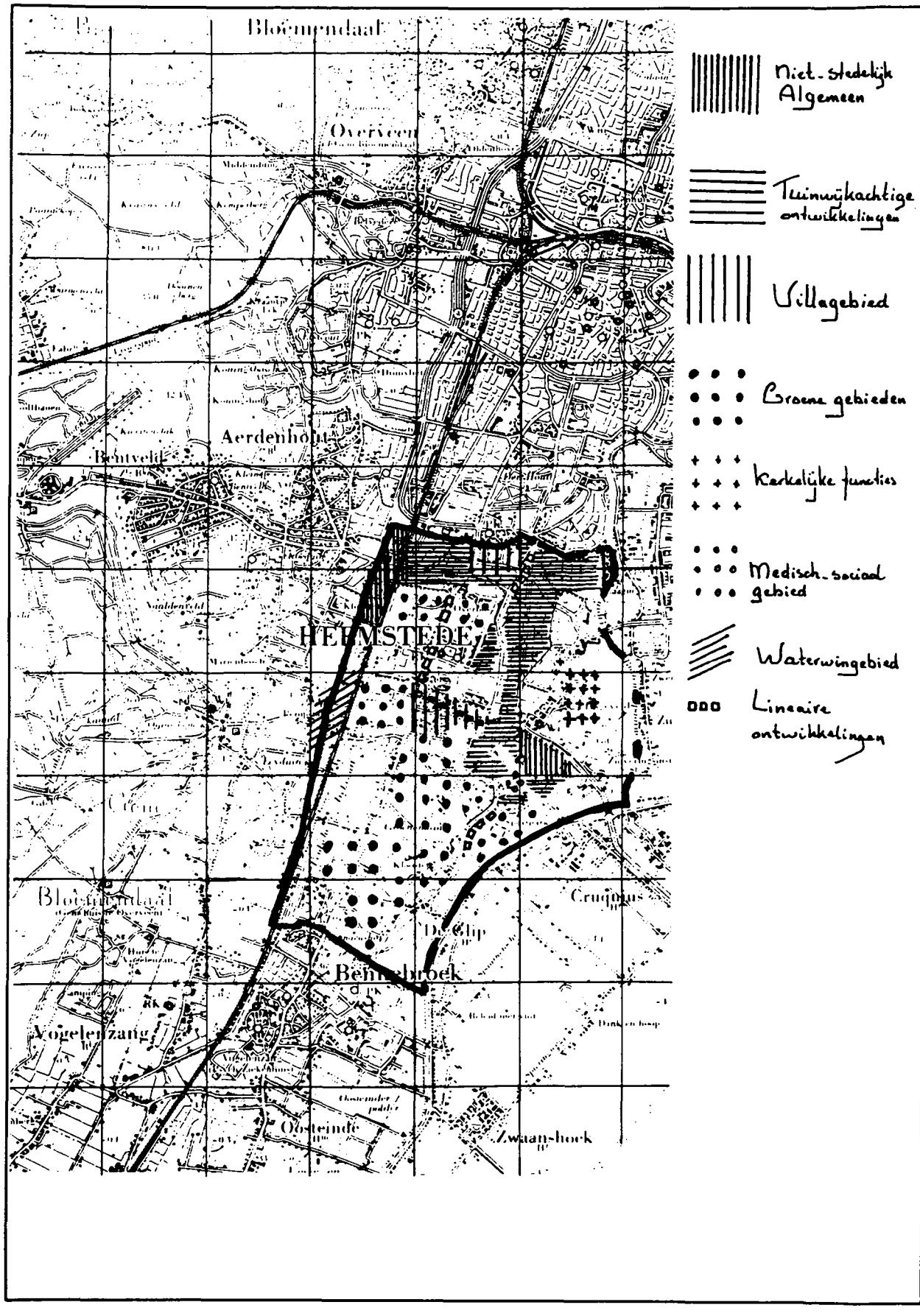

12. Gebied met bijzondere waarden.

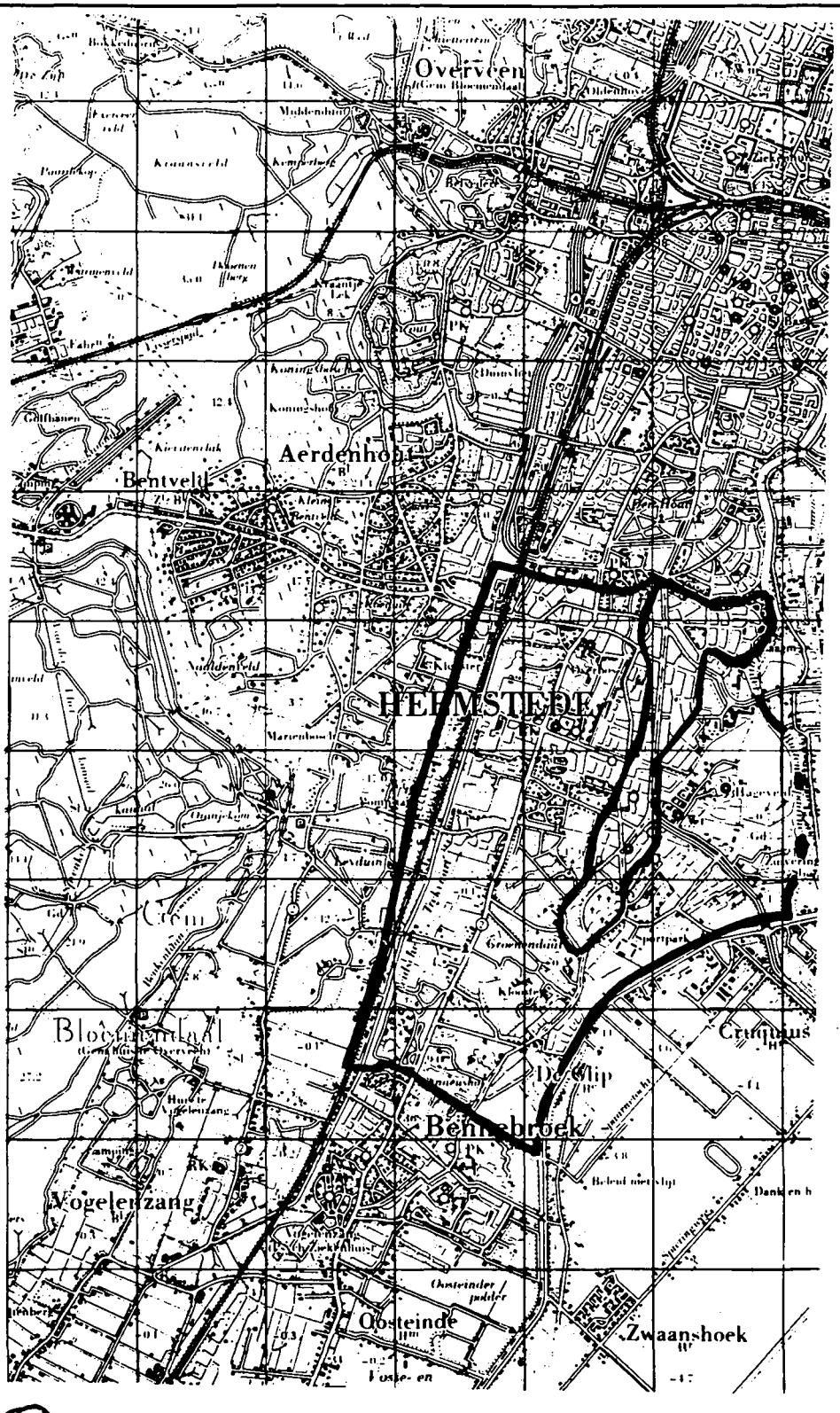

Gebied met bijzondere waarden

13. Stratenplan gemeente Heemstede circa 1980.

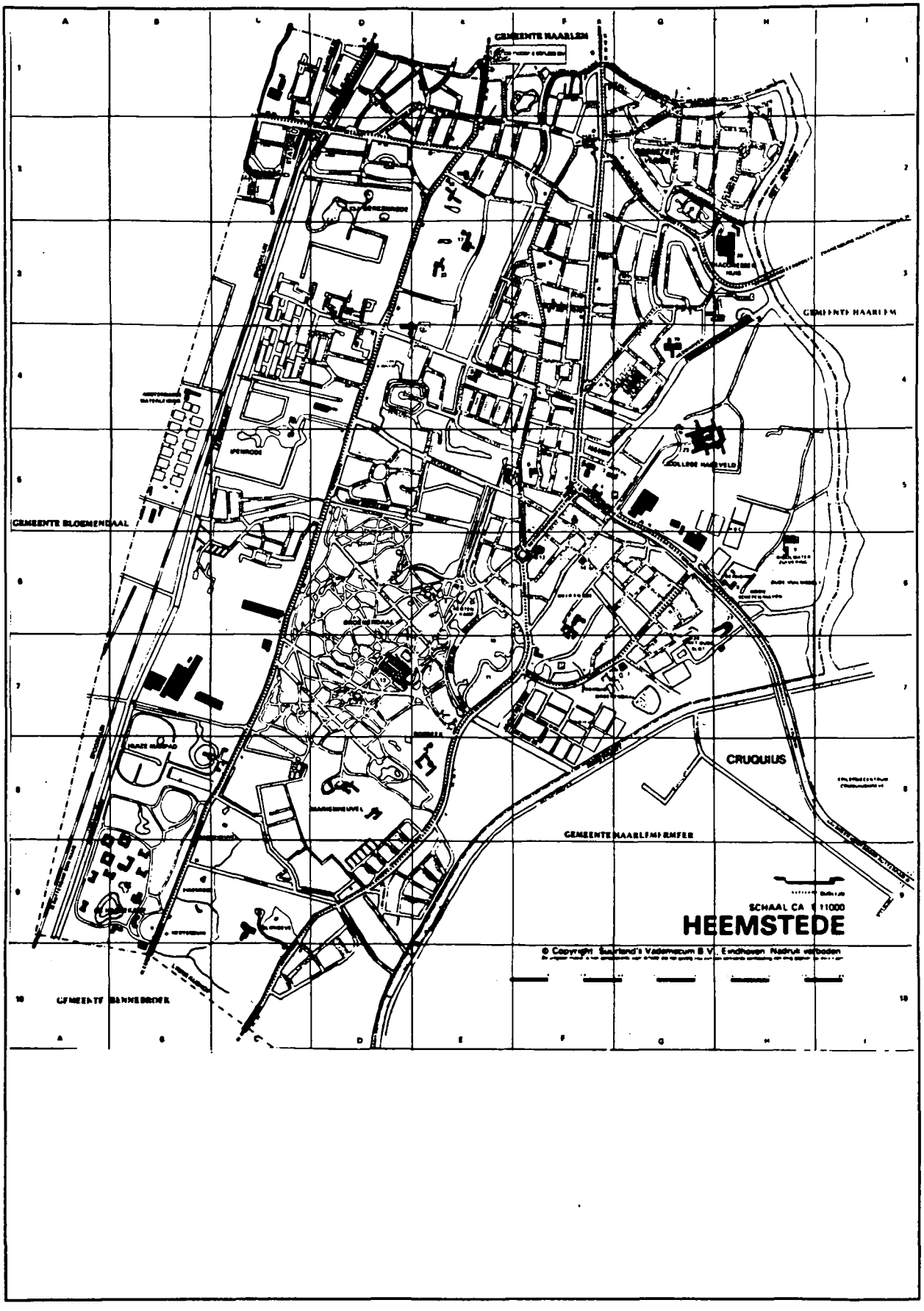

Register

001	Achterweg 5	Instituut voor epilepsiebestrijding	7404
001A	Achterweg 5	Paviljoen	7405
001B	Achterweg 5	Kliniek	7406
001C	Achterweg 5	Paviljoen	7407
001D	Achterweg 5	Paviljoen	7408
001E	Achterweg 5	Kapel	7409
001F	Achterweg 5	onbekend	7410
001G	Achterweg 5	Herdenkingsmonument	7411
001H	Achterweg 5	Dienstwoning	7412
001I	Achterweg 5	Dienstwoning	7413
001J	Achterweg 5	Paviljoen	7414
002	Achterweg 11	Villa	7415
003	Achterweg 13; 15	Dubbel woonhuis	7416
004	Achterweg 17	Kerkelijk bureau	7417
005	Nicolaas Beetslaan 2-8; 1-5	Woningbouwcomplex	7418
005A	Nicolaas Beetsplein 2-8; 1-7	Woningbouwcomplex	7419
006	Berkenlaan 2-24; 1-23	Woningbouwcomplex	7420
007	Blekersvaartweg 40; 42; 41	Onbekend	7421
008	Blekersvaartweg 45	Geen	7422
009	Bosboom Toussaintlaan 18	Basisschool	7423
005B	Bosboom Toussaintlaan 15-72	Woningbouwcomplex	7424
010	Breitnerweg 2	Landhuis	7425
011	Bronsteeweg 1	Villa	7426
012	Bronsteeweg 49	Kantoor	7427
013	Bronsteeweg 55; 57	Dubbel woonhuis	7428
014	Bronsteeweg 59	Landhuis	7429
015	Bronsteeweg 66-84	Herenhuizen	7430
016	Bronsteeweg 86; 88	Dubbel herenhuis	7431
017	Bronsteeweg 94	Woonhuis	7432
018	Bronsteeweg 96; 98	Dubbel woonhuis	7433
019	Bronsteeweg 100	Woonhuis	7434
020	Camplaan 13; 15; 17	Woonhuizen	7435
021	Camplaan 47; 49; 51	Woonhuis; Winkelwoonhuis	
022	Clivialaan 5-27	Woningbouwcomplex	7437
023	Clusiuslaan 1	Landhuis	7438
024	Crayenestersingel 5-19	Woningbouwcomplex	7439
025	Crayenestersingel 37	Basisschool	7440
026B	Cruquiusweg 11	Villa	7441
026A	Cruquiusweg 15	Bisschoppelijk College	7442
026C	Cruquiusweg 15	Dienstwoning Hageveld	7443
034A	Eikenlaan 2-8; 1-7	Woningbouwcomplex	7444
027	Glipperdreef 186	Verkeersbrug	7445
028	Glipperdreef 194	Landhuis	7446
029	Glipperdreef 196	onbekend	7447
030	Glipperdreef 199	Klooster	7448
031	Glipperweg	Verkeersbrug	7449
032	Glipperweg 19	Woonhuis	7450
033	Glipperweg 38	Woonhuis	7451
034B	Haemstedelaan 8-12; 7-11	Woningbouwcomplex	7452
034	Haemstedeplein 2-42; 1-43	Woningbouwcomplex	7453
035	Heemsteedse Dreef	Woonhuizen	7454
036	Heemsteedse Dreef 109	Verkeersbrug	7455

037	Herenweg 2	Landhuis	7456
038	Herenweg 4	Villa	7457
039	Herenweg 6	Woonhuis	7458
040	Herenweg 20	Dienstwoning	7459
041	Herenweg 21	Bollenschuur	7460
042	Herenweg 35	Woonhuis	7461
043	Herenweg 40	Villa	7462
044	Herenweg 48	Landhuis	7463
045	Herenweg 60	Villa	7464
046	Herenweg 78	Villa	7465
047	Herenweg 87	Woonhuis	7466
048	Herenweg 88	R.K. kerk	7467
049	Herenweg 90	Woonhuis	7468
050	Herenweg 103	Woonhuis	7469
051	Herenweg 131	Woonhuis	7470
052	Herenweg 135	Kantoor	7471
053	Herenweg 141	Kapel	7472
054	Herenweg 143	Villa	7473
055	Herenweg 144	Dubbele villa	7474
056	Herenweg 154	Woonhuis	7475
057	Herenweg 160; 162	Dubbel woonhuis	7476
058	Herenweg 180	Kantoor	7477
059	Herfstlaan 3	Begraafplaats: kapel,dienstgebouwen	7478
059A	Herfstlaan 3	Grafkapel	7479
059B	Herfstlaan 3	Familiegraf	7480
059C	Herfstlaan 3	Grafmonument	7481
060	Meindert Hobbemastraat 12-35	Woonhuizen	7482
061	Richard Holplein 1-12	Middenstandswoningen	7483
062	Pieter de Hooghstraat	Verkeersbrug	7484
063	Iepenlaan 8-48; 7-41	Woningbouwcomplex	7485
064	Julianaplein 1	Openbare Bibliotheek	7486
065	Julianaplein 2-12	Middenstandswoningen	7487
066	Kadijk 28; 29	Villa	7488
067	Kadijk 29	Tuinmanswoning	7489
068	Kadijk 34	Bollenschuur	7490
069	Kadijk 38	Geen	7491
070	Kerklaan 84; 86	Woonhuis	7492
071	Kerklaan 103	Woonhuis	7493
072	Lieven de Keylaan 7; 9	Consultatiebureau	7494
073	Koediefslaan 74; 76; 78	Gereformeerde kerk	7495
074	Laan van Bloemenhove 1-21	Middenstandswoningen	7496
075	Laan van Rozenburg 9-21	Middenstandswoningen	7497
076	Laan van Rozenburg 30	Vrije plastiek	7498
077	Lanckhorstlaan 9	R.K. Basisschool	7499
078	Leidsevaartweg 1	Geen	7500
079	Leidsevaartweg 55-77	Waterwincomplex	7501
079B	Leidsevaartweg 55-67	Woningbouwcomplex	7502
079A	Leidsevaartweg 73	Laboratorium	7503
079C	Leidsevaartweg 75; 77	Dubbele dienstwoning	7504
080	Lindenlaan 1-41	Woningbouwcomplex	7505
081	Manspadslaan 12	Bollenschuur	7506
082	Marisplein 2; 4; 1; 3	Herenhuizen	7507
083	Marisplein 5	Botenhuis	7508
084	Van Merlenlaan 2	Appartementengebouw	7509
085	Van Merlenlaan 2	Landhuis	7510
086	Van Merlenlaan 4	Villa	7511

087	Van Merlenlaan 6	Landhuis	7512
088	Van Merlenlaan 17	Villa	7513
089	Van Merlenlaan 19	Kantoor	7514
090	Van Merlenlaan 23	Landhuis	7515
091	Van Merlenlaan 31	Landhuis	7516
092	Molenwerfslaan 7; 9; 11	R.K. Scholencomplex	7517
093	Nijverheidsweg 5	Watertoren	7518
094	Adriaan Pauwlaan 10	Landhuis	7519
095	Adriaan Pauwlaan 19	Basisschool	7520
096	Postlaan 16	Kerkgebouw	7521
097	Postlaan 18; 20	Dubbel woonhuis	7522
098	Postlaan 22; 24	Dubbel woonhuis	7523
099	Paulus Potterlaan 2	Landhuis	7524
100	Prinsenlaan 49	Portierswoning	7525
101	Prinsenlaan 58	Woonhuis	7526
102	Raadhuisplein 1	Raadhuis	7527
103	Raadhuisstraat 24	Kantoor	7528
104	Raadhuisstraat 27	Kantoor uitgeverij	7529
105	Raadhuisstraat 87	Winkelwoonhuis	7530
106	Jacob van Ruysdaellaan 4	Woonhuis	7531
107	Jacob van Ruysdaellaan 17	Woonhuis	7532
108	Jacob van Ruysdaellaan 33	Woonhuis	7533
109	Sportparklaan 21	Sportkantine	7534
110	Tooropkade 1	Landhuis	7535
111	Tooropkade 10; 12; 11	Herenhuizen	7536
112	Valkenburgerplein 20	R.K. Parochiekerk	7537
113	Willem van de Veldekade 2; 2	Atelierwoning	7538
114	Roemer Visscherplein 25	Restaurant;winkels; woningen	7539
115	Roemer Visscherplein 25	Sculptuur	7540
079D	Vogelenzangseweg 21	Pompgebouw	7541
079E	Vogelenzangseweg 21	Voorfilters	7542
079F	Vogelenzangseweg 21	Regulateurgebouwtjes	7543
079G	Vogelenzangseweg 21	Nafilters	7544
079H	Vogelenzangseweg 21	Regulateursgebouwtjes	7545
079I	Vogelenzangseweg 21	Pompgebouw	7546
124	Voorweg 1; 3	Woonhuizen	7712
116	Wagnerkade	Brug	7547
117	J.H. Weissenbruchweg	Verkeersbrug	7548
118	J.H. Weissenbruchweg 4; 6	Landhuizen	7549
119	J.H. Weissenbruchweg 17; 19	Herenhuis;Kantoor	7550
120	Wiekenplein 2-12	Woningbouwcomplex	7551
121	Wilhelminaplein	Consistoriekamer	7552
005C	Wilhelminaplein 5-13	Woningbouwcomplex	7553
122	Wilhelminaplein 12	Winkelwoonhuis	7554
034C	Zandvaartkade 2-15	Woningbouwcomplex	
123	Zandvoortselaan 10-32	Winkelwoonhuizen	7556

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 1, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 31 43

Samenstelling
drs. E. van der Kleij
Bureau Cultuur
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, september 1992.